

دانشگاه باقر العلوم
(غیر دولتی - غیر انتفاعی)

دانشکده: فرهنگ، علوم اجتماعی و رفتاری

رساله جهت اخذ درجه دکتری

رشته: سیاستگذاری فرهنگی

عنوان:

**الگوی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی
جمهوری اسلامی ایران و جهان اسلام با رویکرد تمدنی
(سیاست پژوهی موردی: ایران و ترکیه)**

استاد راهنما:

دکتر حجت ا... ایوبی

اساتید مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محسن قمی

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محسن الویری

نگارش:

محمدرضا بهمنی خدنگ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

دانشگاه باقر العلوم

تقدیم به:

- آنان که برای اعتلای امت اسلامی جان فدا کردند و جاودانه شدند.
- مرحوم پدرم، که الگوی صادقِ سخت کوشی و درست کاری بودند.
- عزیز مادرم، که دعای عاشقانه او بزرگترین سرمایه‌ی زندگی‌ام است.
- همسر و یاوروم، که با صبوری در زندگی، همیار فعالیت‌های علمی و اجتماعی من هستند.

تقدیر و تشکر:

از تمامی اساتید و بزرگوارانی که از آغاز تا انجام این تحقیق با راهنمایی، مشاوره و ارائه نظر یاری گر من بودند، به ویژه اساتید تیم تحقیق؛ جناب آقای دکتر ایوبی، حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر قمی، حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر الویری، حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر بابایی و حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر هاشمیان، که با همراهی و هدایت‌های ارزنده شان چراغ راه این پژوهش بودند خاضعانه تشکر و قدردانی می‌کنم.

همچنین از مدیران محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و گروه مطالعات تمدنی پژوهشگاه که انجام این تحقیق با حمایت و یاری آنان میسر شد، سپاسگزارم.

و با تشکر از کارشناسان و اعضای میز ترکیه در سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی که در بخش مسأله شناسی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه مساعدت کردند.

چکیده

مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در عرصه بین‌الملل، یکی از موضوعات اساسی برای نظام سیاستگذاری فرهنگی کشور است. این تحقیق، متأثر از چشم‌انداز بیست ساله کشور، ناظر به این مسأله شکل گرفته است که «مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جهان اسلام، در وضعیت فعال، موثر و الهام‌بخش نیست» و لذا با هدف بهبود الگوی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی در این گستره، این سؤال اصلی را در دستور کار قرار داده است که «ابعاد و مؤلفه‌های مفهومی «رویکرد تمدنی امت محور»، برای اعتلای الگوی سیاستگذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جهان اسلام کدامند؟» برای پاسخ به این سؤال، پس از بررسی چستی رویکرد تمدنی، (با استفاده از روش تحلیل مضمون، یک شبکه مفهومی متشکل از 12 دلالت قرآنی و روایی، ذیل سه مقوله مفهومی شامل؛ 1) هویت و اعتبار مشترک، 2) دین و باورهای اعتقادی و 3) سلوک و سبک همزیستی، برای تبیین «رویکرد تمدنی امت محور» استخراج شده است. با اتکای به این شبکه مفهومی، ابعاد و مؤلفه‌های الگوی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی ذیل سه عنصر 1) هدف، 2) کنشگران و 3) ساختارها صورت‌بندی گردید. برای پاسخ به سئوالات انضمامی طرح، ناظر به مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه، در چارچوب یک مدل شش‌عاملی، شامل؛ هویت و پیشینه تاریخی و همسایگی، باورهای دینی و اعتقادات مذهبی، جریان‌های فکری و بازیگران، سلوک و شیوه زندگی، هنر، ادبیات و دستاوردهای علمی و آثار و پیامدهای فرهنگی حوزه‌های سیاسی و اقتصادی، محیط‌شناسی و وضعیت (اهم چالش‌ها و امیدها در) مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه، با استفاده از انظار و دیدگاه‌های صاحب‌نظران مسائل ایران و ترکیه، انجام شد. سپس با استفاده از الگوی مفهومی سه‌وجهی و داده‌های محیطی پیش‌گفته، 10 مسأله راهبردی پیش‌روی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه (با رویکرد تمدنی امت محور) استخراج و بسته‌های سیاستی (شامل توصیف مسائل، سیاست‌ها و اقدامات عملیاتی) تدوین و پیشنهاد گردید.

کلیدواژه‌ها: سیاستگذاری فرهنگی، رویکرد تمدنی، امت اسلامی، مناسبات ایران و

ترکیه، روابط بین‌الملل.

فهرست مطالب

چکیده ..... و

فصل اول: کلیات

2	مقدمه .....
3	1- تبیین و تعریف واژه گانی عنوان تحقیق.....
3	مراد از الگوی سیاستگذاری (سیاستگذاری فرهنگی، فراتر از یک کار متدلوژیک).....
4	عوامل کلیدی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی (سیاستگذاری مناسبات فرهنگی در عرصه بین الملل).....
6	چیستی و کجایی جهان اسلام.....
7	رویکرد تمدنی .....
8	2- بیان مسأله.....
11	3- سؤال اصلی تحقیق.....
11	4- سؤالات فرعی تحقیق.....
11	5- اهمیت مسأله و ضرورت تحقیق.....
12	6- پیشینه تحقیق .....
16	7- نوآوری تحقیق .....
16	8- اهداف تحقیق.....
16	9- چارچوب مفهومی .....
20	10- نوع تحقیق .....
20	11- روش انجام تحقیق.....
22	12- روش گردآوری اطلاعات.....
23	13- معرفی ساختار و محتوای فصول تحقیق.....

فصل دوم: جایگاه و نقش مناسبات فرهنگی در نظریه های روابط بین الملل

Error! Bookmark not defined.	مقدمه .....
Error! Bookmark not defined.	1- گونه های خوانش نظریه های روابط بین الملل.....
Error! Bookmark not defined.	1.1. منظر معرفتی و نظری.....
Error! Bookmark not defined.	2.1. منظر رفتاری و عینی .....
Error! Bookmark not defined.	3.1. گونه خوانش نظریه ها در این تحقیق.....

- 2_ اهداف در مناسبات و روابط بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- 1.2 صلح دموکراتیک ..... Error! Bookmark not defined.
- 2.2 گسترش تجارت جهانی ..... Error! Bookmark not defined.
- 3.2 همگرایی اقتصاد محور ..... Error! Bookmark not defined.
- 4.2 امنیت ..... Error! Bookmark not defined.
- 5.2 بقای دولت و حاکمیت ..... Error! Bookmark not defined.
- 6.2 حفظ قدرت و تأمین منافع ..... Error! Bookmark not defined.
- 3_ کنشگران در مناسبات و روابط بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- 1.3 دولت بازیگر اصلی ..... Error! Bookmark not defined.
- 2.3 گروه ها، اقوام و سازمان های غیردولتی ..... Error! Bookmark not defined.
- 3.3 جهان چند مرکزی در مقابل جهان دولت ها ..... Error! Bookmark not defined.
- 4_ ساختارها در مناسبات و روابط بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- 1.4 ساختارهای دولت - دولت (دولت سالاری: دولت اقتدار عالیه) ..... Error! Bookmark not defined.
- 2.4 ساختارهای دولت - ملت ..... Error! Bookmark not defined.
- 3.4 ساختارهای چند وجهی ..... Error! Bookmark not defined.
- تعداد و توزیع قدرت، نظام های بین الملل گوناگون ..... Error! Bookmark not defined.
- نظریه وابستگی متقابل ..... Error! Bookmark not defined.
- نگرش سیستمی والتز به نظام بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- فرهنگ جهانی: (نظام جهانی در بستر یک فرهنگ جهانی) ..... Error! Bookmark not defined.
- نظریه پیوستگی جیمز روزنا ..... Error! Bookmark not defined.
- الف) رهیافت کلان ..... Error! Bookmark not defined.
- ب) رهیافت خرد ..... Error! Bookmark not defined.
- ج) رهیافت نسبت سنجی سطح خرد - کلان ..... Error! Bookmark not defined.
- 5- جمع بندی گفتار اول: سیر تکوین جایگاه فرهنگ در نظریه های روابط بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- 1.5 مضامین کلیدی ذیل عناصر تصمیم مناسبات بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- 2.5 سیر تطور جایگاه فرهنگ در روابط بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- 6_ نقش فرهنگ و مناسبات فرهنگی در نظریه های روابط بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- 1.6 فرهنگ به مثابه اندیشه و رفتار هویت ساز ..... Error! Bookmark not defined.
- 2-6. تضارب آراء در تحلیل نقش فرهنگ و مناسبات فرهنگی در عرصه بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.
- 7- دیدگاه های بدیینه به فرهنگ در مناسبات بین المللی (فرهنگ؛ عامل تقابل جهانی) ..... Error! Bookmark not defined.
- 7-1 برخورد تمدن ها، عامل چالش های عصر نو: دیدگاه ساموئل هانتینگتون ..... Error! Bookmark not defined.
- 7-2 تفاوت های فرهنگی، خاستگاه نزاعهای بین المللی: دیدگاه دیوید روثکوپ ..... Error! Bookmark not defined.
- 7-3 نقش درجه اولی فرهنگ در رویارویی های عرصه بین الملل: دیدگاه دکتر علی الامین مزورعی. ..... Error! Bookmark not defined.
- 7-4 تأثیر برخوردهای مذهبی محلی بر روابط بین الملل ..... Error! Bookmark not defined.

- 7-5. مذهب و مسأله گسترش تروریسم.....
Error! Bookmark not defined.
- 8- دیدگاه های خوشبینانه به فرهنگ در مناسبات بین المللی (فرهنگ؛ جوهر تعامل جهانی)
Error! Bookmark not defined.
- 8-1. فرهنگ تسهیل کننده دیپلماسی؛ دیدگاه جی ام مایکل .....
Error! Bookmark not defined.
- 8-2. تأثیرگذاری بر اندیشه و آگاهی به مثابه تأثیرگذاری بر مناسبات بین المللی: دیدگاه دیوید بل .....
Bookmark not defined.
- 8-3. فرهنگ عامل تعدیل کننده روابط بین الملل و نه جوهر اصلی آن: دیدگاه سازمان یونسکو.....
Error! Bookmark not defined.
- 8-4. دین و مذهب، عامل مشروعیت بخش در عرصه بین الملل .....
Error! Bookmark not defined.
- 8-5. مذهب و تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم بر تصمیم گیری های کارگزاران .....
Error! Bookmark not defined.
- 8-6. ضرورت حفظ تنوع و هویت فرهنگی در فرآیند جهانی شدن .....
Error! Bookmark not defined.
- 9- جمع بندی گفتار دوم: انواع و عوامل نقش آفرینی مناسبات فرهنگی عرصه بین الملل .....
Error! Bookmark not defined.
- 9-1. مضامین کلیدی نقش فرهنگ و مناسبات فرهنگی در عرصه بین الملل .....
Error! Bookmark not defined.
- 9-2. عوامل تعیین کننده در تحلیل نقش فرهنگ در عرصه بین الملل .....
Error! Bookmark not defined.
- 10- جمع بندی نهایی فصل دوم: یک چارچوب مفهومی برای محیط شناسی مناسبات فرهنگی .....
Error! Bookmark not defined.

فصل سوم: محیط شناسی راهبردی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه

- مقدمه .....
Error! Bookmark not defined.
- 1- هویت و پیشینه تاریخی و همسایگی .....
Error! Bookmark not defined.
- 1.1 تحلیل جمعیت شناختی .....
Error! Bookmark not defined.
- 2.1. تنوع مؤلفه های هویتی ترکیه .....
Error! Bookmark not defined.
- 3.1. پیشینه تاریخی و تمدنی مشترک دو کشور .....
Error! Bookmark not defined.
- 4.1. ظرفیت های همسایگی جغرافیایی .....
Error! Bookmark not defined.
- 5.1. نگرش مثبت تاریخی و تأثیرپذیری دو سویه .....
Error! Bookmark not defined.
- 6.1. زمینه های تاریخی تعارضات دو طرف .....
Error! Bookmark not defined.
- 1.6.1. تعارضات مذهبی .....
Error! Bookmark not defined.
- 2.6.1. تعارضات تمدنی .....
Error! Bookmark not defined.
- 2- جریان های فکری و بازیگران .....
Error! Bookmark not defined.
- 1.2. ظرفیت های فکری و اندیشه ای .....
Error! Bookmark not defined.
- 1.1.2. جریان های روشنفکری .....
Error! Bookmark not defined.
- 2.1.2. جریان های اسلامگرا .....
Error! Bookmark not defined.
- 2.2. چالش های فکری و اندیشه ای .....
Error! Bookmark not defined.
- 1.2.2. جریان اسلام گرای اجتماعی .....
Error! Bookmark not defined.
- 2.2.2. جریان های لائیک .....
Error! Bookmark not defined.
- 3.2.2. جریان پان ترکیسم .....
Error! Bookmark not defined.

- 4_2_2. جریان سلفی ..... Error! Bookmark not defined.
- 3_2. بازیگران رسمی ..... Error! Bookmark not defined.
- 1_3_2. سازمان های حاکمیتی ..... Error! Bookmark not defined.
- الف) وزارت فرهنگ و گردشگری ..... Error! Bookmark not defined.
- ب) ریاست امور مذهبی (دیانت) ..... Error! Bookmark not defined.
- ج) موسسه عالی فرهنگ، زبان و تاریخ آتاتورک ..... Error! Bookmark not defined.
- د) وزارت توسعه ..... Error! Bookmark not defined.
- هـ) وزارت آموزش ملی ..... Error! Bookmark not defined.
- و) سازمان آموزش عالی ..... Error! Bookmark not defined.
- ز) سازمان رادیو تلویزیون ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- 2_3_2. سازمان های و موسسات غیرحاکمیتی ..... Error! Bookmark not defined.
- الف) موسسه گولن ..... Error! Bookmark not defined.
- ب) بنیاد فرهنگ ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- ج) موسسه فرهنگی کوثر (شیعیان ترکیه) ..... Error! Bookmark not defined.
- د) موسسه بررسی های فرهنگ ترک ..... Error! Bookmark not defined.
- هـ) موسسه عالی فرهنگ، زبان و تاریخ آتاتورک ..... Error! Bookmark not defined.
- 3_3_2. مهمترین احزاب ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- 4_2. نظام سیاست فرهنگی ترکیه، موانع و زمینه ها ..... Error! Bookmark not defined.
- 1_4_2. رویکرد به فرهنگ در نظام سیاستگذاری ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- 2_4_2. عرصه های فرهنگی در نظام سیاستگذاری ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- الف) ارتباطات فرهنگی ترکیه در عرصه فراملی ..... Error! Bookmark not defined.
- 3_4_2. اهداف کلان فرهنگی ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- 4_4_2. اصول سیاستگذاری فرهنگی در ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- 5_4_2. ابزارهای سیاستی برای اجرای سیاست های فرهنگی در ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- defined.
- 6_4_2. مبادله نامه ها ..... Error! Bookmark not defined.
- 7_4_2. دیوان سالاری ..... Error! Bookmark not defined.
- 3_ باورهای دینی و اعتقادات مذهبی ..... Error! Bookmark not defined.
- 1_3. دین اسلام ..... Error! Bookmark not defined.
- 2_3. اقبال به قرآن ..... Error! Bookmark not defined.
- 3_3. محبت و مودت اهل بیت(ع) ..... Error! Bookmark not defined.
- 4_3. شیعیان ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- 5_3. ظرفیت های ساختاری (مراکز) ..... Error! Bookmark not defined.
- 4_ هنر، ادبیات و دستاوردهای علمی ..... Error! Bookmark not defined.
- 1_4. زمینه های همکاری علمی و دانشگاهی ..... Error! Bookmark not defined.
- 2_4. ظرفیت های ادبی و هنری ..... Error! Bookmark not defined.
- 1_2_4. زبان و ادبیات فارسی و ترکی ..... Error! Bookmark not defined.
- 2_2_4. مشاهیر فرهنگی و ادبی ..... Error! Bookmark not defined.
- 3_2_4. فیلم و سینما ..... Error! Bookmark not defined.

- 4_2_4. هنر خطاطی و نقاشی کلاسیک..... Error! Bookmark not defined.
- 5_2_4. ظرفیت های ساختاری (مراکز)..... Error! Bookmark not defined.
- 5- سلوک و شیوه زندگی..... Error! Bookmark not defined.
- 1_5. آیین ها و سنت ها..... Error! Bookmark not defined.
- 1_1_5. جشن نوروز..... Error! Bookmark not defined.
- 2_1_5. هدیه و سوغات..... Error! Bookmark not defined.
- 3_1_5. میهن دوستی..... Error! Bookmark not defined.
- 2_5. ارتباطات مردمی..... Error! Bookmark not defined.
- 6- آثار و پیامدهای فرهنگی سایر حوزه ها..... Error! Bookmark not defined.
- 1_6. نقش بازیگران خارجی در روابط دو کشور..... Error! Bookmark not defined.
- 1_1_6. غرب و آمریکا..... Error! Bookmark not defined.
- 2_1_6. ناتو..... Error! Bookmark not defined.
- 2_6. ساختارهای حکومتی و آثار و پیامدهای فرهنگی آن..... Error! Bookmark not defined.
- 1_2_6. ساختارهای مشروع و با ثبات..... Error! Bookmark not defined.
- 2_2_6. ساختار دوگانه حاکمیتی..... Error! Bookmark not defined.
- 3_2_6. ساختار اجتماعی ترکیه..... Error! Bookmark not defined.
- 3_6. تبعات فرهنگی اهم چالش های سیاسی دو کشور..... Error! Bookmark not defined.
- 1_3_6. مسأله اسرائیل و چالش های سیاسی دو کشور..... Error! Bookmark not defined.
- 2_3_6. روز قدس..... Error! Bookmark not defined.
- 3_3_6. عربستان..... Error! Bookmark not defined.
- 4_3_6. مسأله جریان های تکفیری در سوریه و عراق و اختلافات سیاسی Error! Bookmark not defined.
- defined.
- 5_3_6. تحولات بیداری اسلامی / بهار عربی..... Error! Bookmark not defined.
- 6_3_6. کشورهای آسیای میانه و تقابل فرهنگی دو کشور..... Error! Bookmark not defined.
- 4_6. آثار فرهنگی اهم ظرفیت های اقتصادی دو کشور..... Error! Bookmark not defined.
- 1_4_6. صنعت توریسم..... Error! Bookmark not defined.
- 2_4_6. نفت و گاز..... Error! Bookmark not defined.
- 3_4_6. ظرفیت سازمان همکاری اکو..... Error! Bookmark not defined.
- 7- جمع بندی: مضامین کلیدی وضعیت محیطی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه Error! Bookmark not defined.
- defined.

فصل چهارم: چیستی و حوزه اثر رویکرد تمدنی

امت محور در سیاستگذاری فرهنگی

- مقدمه..... Error! Bookmark not defined.
- 1- از واژه پردازای تمدن تا رویکرد تمدنی (نگاهی گذرا به سیر مطالعات تمدنی) Error! Bookmark not defined.
- defined.
- 1_1. واژه «تمدن»..... Error! Bookmark not defined.

- 2.1 مفهوم پردازی «تمدن به مثابه موضوع»..... Error! Bookmark not defined.
- 1.2.1 تمدن به مثابه «پدیده ای تاریخی»..... Error! Bookmark not defined.
- 2.2.1 تمدن به مثابه «فرآیند حرکت به وضعیت برتر»..... Error! Bookmark not defined.
- 3.2.1 تمدن به مثابه «نظام وارهِ های زنده اجتماعی»..... Error! Bookmark not defined.
- 4.2.1 تمدن به مثابه «سلوک زیست و تعامل گروه های انسانی»..... Error! Bookmark not defined.
- 3.1 مفهوم پردازی «تمدن به مثابه رویکرد»..... Error! Bookmark not defined.
- 1.3.1 مضامین مشترک با رویکرد سیستمی..... Error! Bookmark not defined.
- 2.3.1 مضامین اختصاصی (ارزش افزوده) رویکرد تمدنی..... Error! Bookmark not defined.
- 2- اندیشه تمدنی رهبران جمهوری اسلامی ایران (سیر تکوین تمدنی ج.ا.ا. در اندیشه آیت الله خامنه ای) Error! Bookmark not defined.
- 1.2 امکان یا امتناع تمدن نوین اسلامی در بازخوانی تجربه های تمدنی Error! Bookmark not defined.
- 1.1.2 عصر نبوی، خاستگاه تمدن اسلامی..... Error! Bookmark not defined.
- 2.1.2 درخشش تمدنی سده های سوم و چهارم هجری..... Error! Bookmark not defined.
- 3.1.2 نقل و فعل ائمه(ع) در تمدن سازی اسلامی..... Error! Bookmark not defined.
- 4.1.2 رشد نامتوازن در تجربه تمدنی غرب..... Error! Bookmark not defined.
- 5.1.2 روحیه کار و تلاش در تمدن غرب..... Error! Bookmark not defined.
- 6.1.2 تجربه جمهوری اسلامی ایران در امتداد تمدن اسلامی..... Error! Bookmark not defined.
- 2.2 مفهوم شناسی تمدن نوین اسلامی..... Error! Bookmark not defined.
- 1.2.2 نسبت مفهومی «تمدن اسلامی» و «زندگی انسانی»..... Error! Bookmark not defined.
- 2.2.2 نسبت مفهومی «تمدن اسلامی» و «امت اسلامی»..... Error! Bookmark not defined.
- 3.2.2 ارکان تمدن اسلامی..... Error! Bookmark not defined.
- الف) ایمان (به اسلام و ارزش های توحیدی)..... Error! Bookmark not defined.
- ب) توأمانی «نقل» و «عقل»..... Error! Bookmark not defined.
- ج) نوگرایی..... Error! Bookmark not defined.
- هـ) عزت مندی و عدم وابستگی..... Error! Bookmark not defined.
- و) مجاهدت..... Error! Bookmark not defined.
- 4.2.2 اهداف تمدن اسلامی..... Error! Bookmark not defined.
- الف) پیشرفت مادی و رشد و توسعه و اعتلای اقتصادی دنیای اسلام Error! Bookmark not defined.
- ب) ارتقای علم و فن آوری..... Error! Bookmark not defined.
- ج) برقراری عدالت اجتماعی..... Error! Bookmark not defined.
- د) اعتلای معنویت و اخلاق..... Error! Bookmark not defined.
- هـ) تبیین و تحقق زندگی مطلوب اسلامی..... Error! Bookmark not defined.
- 5.2.2 شاخص های تراز یابی تمدن اسلامی..... Error! Bookmark not defined.
- الف) شاخص اصلی: تعالی و سعادت انسان ها..... Error! Bookmark not defined.
- ب) شاخص نمادی: آرایش ظاهری و بروز و ظهور بیرونی..... Error! Bookmark not defined.
- ج) شاخص تمایز بخش..... Error! Bookmark not defined.
- 3.2 ایجاد و تکوین تمدن اسلامی..... Error! Bookmark not defined.

- 1_3_2. پیش نیازهای شکل گیری تمدن اسلامی.....
Error! Bookmark not defined.....
- الف) شناخت و مواجهه با چالش ها .....
Error! Bookmark not defined.....
- ب) ایجاد و حمایت از فضای انتقادی.....
Error! Bookmark not defined.....
- ج) آینده نگری در تمدن سازی.....
Error! Bookmark not defined.....
- 2_3_2. مراحل تکوین تمدن اسلامی.....
Error! Bookmark not defined.....
- الف) وقوع انقلاب اسلامی.....
Error! Bookmark not defined.....
- ب) تشکیل نظام اسلامی.....
Error! Bookmark not defined.....
- ج) تشکیل دولت اسلامی.....
Error! Bookmark not defined.....
- د) تشکیل کشور اسلامی.....
Error! Bookmark not defined.....
- هـ) تشکیل تمدن بین الملل اسلامی.....
Error! Bookmark not defined.....
- 3_3_2. الزامات رسیدن به تمدن اسلامی.....
Error! Bookmark not defined.....
- الف) الزامات تمهیدی اساسی.....
Error! Bookmark not defined.....
1. تولید فکر و علم برای تمدن سازی اسلامی .....
Error! Bookmark not defined.....
2. پرورش انسان .....
Error! Bookmark not defined.....
- ب) الزامات عینی کارکردی.....
Error! Bookmark not defined.....
1. نظام سازی و تعالی الگوی مدیریت .....
Error! Bookmark not defined.....
2. اصلاح سبک زندگی و رفتار اجتماعی (رسیدن به سلوک عملی مورد نظر اسلام).....
Error! Bookmark not defined.....
- Bookmark not defined.**
- 4_2. اختصاصات اندیشه تمدنی آیت الله خامنه ای در یک نگاه.....
Error! Bookmark not defined.....
- 3- نسبت امت و تمدن (تشکیل امت اسلامی، زیرساخت حرکت تمدنی جهان اسلام).....
Error! Bookmark not defined.....
- 4- مفهوم شناسی امت واحده از منظر قرآن (براساس المیزان).....
Error! Bookmark not defined.....
- مقدمه: ملاحظات روشی در مفهوم شناسی قرآنی در مقام سیاستگذاری فرهنگی .....
Error! Bookmark not defined.....
- الف) مراجعه به قرآن در مقام سیاستگذاری فرهنگی.....
Error! Bookmark not defined.....
- ب) نگاهی به قابلیت تفسیر موضوعی قرآن در سیاستگذاری فرهنگی .....
Error! Bookmark not defined.....
- ج) نگاهی به اهمیت توجه به ترتیب نزول آیات در سیاستگذاری فرهنگی .....
Error! Bookmark not defined.....
- د) بهره گیری از کلیات موضوع شناسی فقهی در مسأله شناسی فرهنگی .....
Error! Bookmark not defined.....
- 1_4. معنای واژه گانی امت.....
Error! Bookmark not defined.....
- 1_1_4. امت به معنای جماعتی از هر موضوع (در اینجا به معنی مدتی از زمان).....
Error! Bookmark not defined.....
- 2_1_4. امت به معنای جماعتی از مردم.....
Error! Bookmark not defined.....
- 3_1_4. امت به معنای مقتدای جماعت.....
Error! Bookmark not defined.....
- 4_1_4. امت به معنای طریقه ای که مقصود آدمی باشد (طریق در اینجا دین است).....
Error! Bookmark not defined.....
- Bookmark not defined.**
- 5_1_4. امت به معنای جماعت دارای هدف و مقصد مشترک.....
Error! Bookmark not defined.....
- 2_4. تنوع کاربرد واژه امت در قرآن.....
Error! Bookmark not defined.....
- 1_2_4. کاربرد امت برای جن و انس.....
Error! Bookmark not defined.....

- 2_2_4. کاربرد واژه امت از قبل از بعثت پیامبر.....**Error! Bookmark not defined.**
- 3_2_4. اصطلاحات ترکیبی امت.....**Error! Bookmark not defined.**
- الف) امت قائمه .....**Error! Bookmark not defined.**
- ب) امت مقتصده .....**Error! Bookmark not defined.**
- ج) امت واحده .....**Error! Bookmark not defined.**
- 3_4. ویژگی مشترک امت ها .....**Error! Bookmark not defined.**
- 1_3_4. زمان مند بودن امت ها (آغاز و انجام برای حیات امت ها)؛.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2_3_4. بعثت رسول برای امت ها .....**Error! Bookmark not defined.**
- 3_3_4. دو طایفه گی در امت ها (تنوع جماعت ها درون امت ها).....**Error! Bookmark not defined.**
- 4_3_4. تشریح مناسک برای هر امتی در خور ظرفیت آنها .....**Error! Bookmark not defined.**
- 5_3_4. برخورداری امت ها از شریعت و شیوه زندگی متناسب با استعدادها **Error! Bookmark not defined.**
- defined.**
- 4_4. ویژگی امت پیامبر اسلام(ص).....**Error! Bookmark not defined.**
- 1_4_4. دامنه شمول امت پیامبر(ص).....**Error! Bookmark not defined.**
- 2_4_4. امت پیامبر، امت واسطه.....**Error! Bookmark not defined.**
- 3_4_4. تنوع در درون امت پیامبر.....**Error! Bookmark not defined.**
- 4_4_4. شرایط خیر الامة بودن امت پیامبر .....**Error! Bookmark not defined.**
- 5_4. چیستی امت واحده.....**Error! Bookmark not defined.**
- 1_5_4. اراده الهی در تحقق امت واحده (سنت خدا بر این نبوده که همه بشر را امت واحده قرار دهد)
Error! Bookmark not defined.
- الف) مشخص شدن گروه هدایت شوندهگان از انسان ها و جماعت ها **Error! Bookmark not defined.**
- defined.**
- ب) مشخص شدن اختیار انسان ها.....**Error! Bookmark not defined.**
- ج) فراهم شدن تعالی تدریجی انسان (به واسطه شریعت و روش زیست پیش رونده انسان ها) **Error! Bookmark not defined.**
- Bookmark not defined.**
- 2_5_4. توحید محوری در تحقق امت واحده.....**Error! Bookmark not defined.**
- 3_5_4. امت واحده به مثابه جماعت با برخورداری یکسان (برخورداری از اسباب و عوامل زندگی)؛
Error! Bookmark not defined.
- 4_5_4. اختلاف، ناقض امت واحده در تاریخ بشری (امت واحده در مقابل امتی که دچار اختلاف شده)
Error! Bookmark not defined.
- 5_5_4. دیدگاه سایر مفسرین درباره امت واحده (و ردیه علامه طباطبایی در مورد آنها)..... **Error! Bookmark not defined.**
- Bookmark not defined.**
- 4-6. مسأله اختلاف در امت ها.....**Error! Bookmark not defined.**
- 1-6-4. انواع و آثار اختلاف در امت .....**Error! Bookmark not defined.**
- الف) اختلاف در زندگی (به واسطه تفاوت در استعدادها).....**Error! Bookmark not defined.**
- ب) اختلاف در فهم دین .....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-6-4. علل و آثار اختلاف در دین.....**Error! Bookmark not defined.**
- الف) اختلاف در دین، همیشگی است و پیوسته خواهد بود.....**Error! Bookmark not defined.**
- ب) اختلاف در دین سبب تفرقه و سقوط امت ها خواهد شد.....**Error! Bookmark not defined.**
- 3-6-4. نهی از اهانت به مقدسات و منازعه در مناسک دینی.....**Error! Bookmark not defined.**

- 4-6-4. تفرق بدنی، زمینه ساز اختلاف در آراء و عقاید.....
Error! Bookmark not defined.
- 5-6-4. تکرار نهی از اختلاف در قرآن کریم؛ پیش بینی اختلافات امت پیامبر(ص)
Error! Bookmark not defined.
- 4-7. عوامل سقوط امت.....
Error! Bookmark not defined.
- 1-7-4. تکذیب حق و رسالت رسولان.....
Error! Bookmark not defined.
- 2-7-4. تفرقه و اختلاف در امت.....
Error! Bookmark not defined.
- 4-8. سرنوشت امت ها در قیامت.....
Error! Bookmark not defined.
- 1-8-4. حسابرسی امت ها در روز قیامت.....
Error! Bookmark not defined.
- 2-8-4. گواهی پیامبر اسلام (ص) بر شاهدان امت ها در روز قیامت
Error! Bookmark not defined.
- 5-5. خطوط راهنمای تشکیل و اعتلای امت اسلامی از منظر اهل بیت(ع).....
Error! Bookmark not defined.
- 5-1. تقویت هویت امت اسلامی با تمسک حداکثری به اشتراکات.....
Error! Bookmark not defined.
- 1-1-5. توحید و یگانگی خداوند و مقام رسالت پیامبر اکرم(ص).....
Error! Bookmark not defined.
- 2-1-5. قرآن کریم.....
Error! Bookmark not defined.
- 3-1-5. محبت و مودت اهل بیت(ع).....
Error! Bookmark not defined.
- 4-1-5. اصول و اعمال مشترک دین اسلام.....
Error! Bookmark not defined.
- 5-1-5. دفاع از مظلومان و جهاد در برابر ظالمان.....
Error! Bookmark not defined.
- 5-2. پرهیز از اختلافات مذهبی و اعتقادی.....
Error! Bookmark not defined.
- 1-2-5. رعایت سطح فهم مردم از دین.....
Error! Bookmark not defined.
- 2-2-5. حفظ احترام مقدسات و عقاید دیگران و پرهیز از دشنام.....
Error! Bookmark not defined.
- 5-3. تعایش و همزیستی مسالمت آمیز.....
Error! Bookmark not defined.
- 1-3-5. عیادت از بیماران و شرکت در مراسم تشییع جنازه.....
Error! Bookmark not defined.
- 2-3-5. اهتمام به امور مسلمین.....
Error! Bookmark not defined.
- 2-3-5. برادری و محبت به یکدیگر؛ شرط حفظ محبت پیامبر.....
Error! Bookmark not defined.
- 3-3-5. نماز با اهل سنت.....
Error! Bookmark not defined.
- 4-3-5. داشتن خصلت مدارا.....
Error! Bookmark not defined.
- 6-6. جمع بندی: ابعاد و مؤلفه های (مضامین کلیدی) رویکرد تمدنی امت محور
Error! Bookmark not defined.

فصل پنجم: نظام مسائل و پیشنهادهای سیاستی

برای بهبود مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه

- مقدمه ..... Error! Bookmark not defined.
- 1- الگوی مفهومی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی ایران و جهان اسلام..... Error! Bookmark not defined.
- 2- مروری بر چپستی مسأله و مسأله شناسی در سیاستگذاری فرهنگی ..... Error! Bookmark not defined.
- 1.2. دو رویکرد به مسأله ..... Error! Bookmark not defined.
- 2.2. چالش های مسأله شناسی فرهنگی ..... Error! Bookmark not defined.
- 3.2. دیالکتیک میان تفکر و واقعیت (پل میان عرصه نظر و صحنه عمل) برای مسأله شناسی کارآمد ..... Error! Bookmark not defined.
- Bookmark not defined.**
- 4.2. نگرش فرارشته ای و خلاقیت در فهم و صورت بندی مسأله ..... Error! Bookmark not defined.
- 2-5. مسأله فرهنگی در تبادل حوزه فرهنگ با سایر حوزه های اجتماعی (سیاست، اقتصاد، امنیت و ...) ..... Error! Bookmark not defined.
- 3- مسأله شناسی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه (فرآوری یافته های فصول دوم تا چهارم) ..... Error! Bookmark not defined.
- not defined.**
- 1.3. هدف گذاری در مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- 2.3. تناظریابی اهداف و شاخص های سنجش محیطی ..... Error! Bookmark not defined.
- 3-2. تحلیل، تعلیل و تدوین نظام مسائل پیش روی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- not defined.**
- 4- پیشنهادهای سیاستی ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته های سیاستی بهبود و گسترش مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته شماره 1: ناظر به مسأله: وجود حافظه تاریخی نسبت به تقابلهای مذهبی - تمدنی میان ایران و ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته شماره 2: ناظر به مسأله: مواضع متفاوت ایران و ترکیه در مواجهه با اغیار تمدنی و دشمن مشترک. ..... Error! Bookmark not defined.
- Bookmark not defined.**
- بسته شماره 3: ناظر به مسأله: سیاستزدگی و غلبه فعالیت های حاکمیتی در مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته شماره 4: ناظر به مسأله: کم توجهی به ظرفیت انسجام آفرینی قرآن، سنت و مودت اهل بیت (ع) ..... Error! Bookmark not defined.
- Bookmark not defined.**
- بسته شماره 5: ناظر به مسأله: مواجهه امنیتی - سیاسی با موضوع تعامل ج.ا.ا. با علوی ها و پیروان طریقت های ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته شماره 6: ناظر به مسأله: ضعف همکاری های مشترک سازمان ها و موسسات دینی ایران و ترکیه در گستره جهان اسلام ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته شماره 7: ناظر به مسأله: بهره برداری ناچیز از ظرفیت های هنری، ادبی و علمی برای گسترش مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته شماره 8: ناظر به مسأله: وجود موانع (سازمانی و ...) و کم توجهی به جذب توریست (تفریحی، زیارتی، تجاری) ترکیه ای به ایران ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته شماره 9: ناظر به مسأله: کم توجهی به آیین ها و مناسک مشترک فرهنگی و مذهبی میان مردم ایران و ترکیه در فعالیت سازمان های فعال ..... Error! Bookmark not defined.
- بسته شماره 10: ناظر به مسأله: ضعف همکاری های فکری و اندیشه ای در نظام سازی های تمدنی میان صاحب نظران ایران و ترکیه ..... Error! Bookmark not defined.
- 5- جمع بندی فصل پنجم: مرور نتایج ناظر به سؤالات تحقیق ..... Error! Bookmark not defined.

- 5-1. مرور نتایج ناظر به سؤالات تحقیق.....**Error! Bookmark not defined.**
- 5-2. مسائل، سیاست ها و اقدامات بهبود مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه در یک نگاه **Error! Bookmark not defined.**
- 3-5. ملاحظات اجرایی.....**Error! Bookmark not defined.**

منابع و مآخذ

جداول

- جدول 1- مناظر سه گانه دستیابی به الگوی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی ج.ا.ا. و ترکیه بر مبنای رویکرد تمدنی 18
- جدول 2- مضامین کلیدی نظریه‌ها ذیل عناصر تصمیم در مناسبات بین‌الملل ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 3- مضامین کلیدی (عوامل شکل‌گیری و تأثیرگذاری) مناسبات فرهنگی در عرصه بین‌الملل **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 4- ویژگی‌ها و مواضع احزاب سیاسی اصلی در ترکیه ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 5- مضامین کلید توصیف وضعیت مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 6- پاسخ علامه به دیدگاه سایر مفسرین در خصوص «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً» ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 7- مستندات مضامین (دلالت‌های قرآنی) تشکیل امت (براساس المیزان) ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 8- ماتریس مفاهیم محوری برای دستیابی به الگوی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی با رویکرد تمدنی امت محور ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 9- اهداف مناسبات فرهنگی مبتنی بر رویکرد تمدنی امت محور و مقایسه آن با اهداف مطرح در نظریه‌های بررسی شده ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 10- کنشگران مناسبات فرهنگی مبتنی بر رویکرد تمدنی امت محور و مقایسه آن با کنشگران مطرح در نظریه‌های بررسی شده ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 11- ساختارها و فرایندهای مناسبات فرهنگی مبتنی بر رویکرد تمدنی امت محور و مقایسه آن با موارد مطرح در نظریه‌های بررسی شده ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 12- ابعاد مسأله‌شناسی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه با رویکرد تمدنی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 13- ماتریس تناظر اهداف و مولفه‌های محیطی برای استخراج مسائل (تحلیل موانع تحقق اهداف) **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 14- ماتریس استخراج مسائل ناظر به هدف اول ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 15- ماتریس استخراج مسائل ناظر به هدف دوم ..... **Error! Bookmark not defined.**
- جدول 16- ماتریس استخراج مسائل ناظر به هدف سوم ..... **Error! Bookmark not defined.**

نمودارها

- نمودار 1- سیر تکوین جایگاه فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی در نظریه‌های روابط بین‌الملل ..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار 2- سیر اعتلای جایگاه فرهنگ در مناسبات بین‌الملل ..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار 3- عوامل تعیین‌کننده در تحلیل نقش فرهنگ در عرصه بین‌الملل ..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار 4- مؤلفه‌های دخیل در تفاوت نگرش به نقش فرهنگ و مناسبات فرهنگی در عرصه بین‌الملل **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار 5- چارچوب مفهومی محیط‌شناسی مناسبات فرهنگی عرصه بین‌الملل ..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار 6- سیر تکوین مطالعات تمدنی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار 7- مضامین مفهومی رویکرد تمدنی ..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار 8- ارکان تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای ..... **Error! Bookmark not defined.**

- نمودار 9- نظام اهداف تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه ای ..... Error! Bookmark not defined.
- نمودار 10- مراحل تکوین تمدن اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه ای ..... Error! Bookmark not defined.
- نمودار 11- الزامات حرکت تمدنی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه آیت الله خامنه ای ..... Error! Bookmark not defined.
- نمودار 12 - ترسیم نسبت مفهومی میان امت و تمدن ..... Error! Bookmark not defined.
- نمودار 13- شبکه مضامین تشکیل امت به عنوان زیرساخت و پایگاه حرکت تمدنی جهان اسلام. Error! Bookmark not defined.
- نمودار 14- فرآیند دستیابی به الگوی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی با رویکرد تمدنی امت محور not defined. Error! Bookmark not defined.
- نمودار 15- ابعاد مسأله شناسی فرهنگی ..... Error! Bookmark not defined.

فصل اول:

کلیات

مقدمه

رشته نوپای سیاستگذاری فرهنگی در مقطع دکتری، که در پی فعال شدن رشته سیاستگذاری عمومی در کشور دایر شده و نخستین دانش آموختگان خود را روانه نظام فرهنگی کشور می‌نماید، گویی اکنون در مقام آزمون قرار گرفته است. به گونه‌ای که دو گروه چشم به خروجی‌های این رشته دوخته و آن را ارزیابی می‌نمایند. گروه نخست، اهالی فکر و اندیشه و نظر (در رشته‌های مختلف دانشگاهی و حوزوی) و گروه دوم، مدیران و کارگزاران نظام مدیریت فرهنگی کشور. از این رو باید گفت هم هویت این رشته و هم دانش آموختگان آن در معرض آزمونی دشوار قرار گرفته‌اند. چراکه از یک سو به عنوان یک رشته دانشگاهی در مقطع دکتری، انتظار رهاوردهای نظری و اندیشه‌ای از آن می‌رود و هم از سویی دیگر، انتظار ارائه نسخه‌های درمانی عملیاتی برای دردهای مزمن و نوپدید عرصه فرهنگی کشور از آن انتظار بی‌جایی نیست. در نگاه نخست، جمع بین انتظارات نظری و عملی از این رشته را شاید بتوان پارادوکس نامید. اما در نگاه دقیق‌تر، دقیقاً در نقطه تلاقی این دو انتظار است که ماهیت و وجه تمایز این رشته با سایر رشته‌های حوزه علوم انسانی و علوم اجتماعی رقم می‌خورد. به عبارت دیگر، آن دو انتظار و مطالبه از این رشته، در واقع تبدیل به یک انتظار می‌شود و خروجی‌های علمی و پژوهشی آن تعریف متفاوتی از سایر رشته‌های دانشگاهی در مقطع دکتری پیدا می‌کند. بنابراین می‌توان گفت انتظار واحد از یک اثر علمی در رشته سیاستگذاری فرهنگی، آن است که با بکارگیری روش‌های تحلیل کیفی و با آشتی دادن یافته‌های از عرصه نظر و صحنه عمل، ضمن ارائه صورت‌بندی متفاوت از نظریه‌ها و اندیشه‌های صاحب‌نظران در حوزه موضوعی (که در دستور کار قرار گرفته است)، قرائتی عالمانه (و نه ساده‌انگارانه) از پدیده یا موضوع فرهنگی مورد مطالعه را در قالب مسائل اساسی آن حوزه عرضه نماید و در گام بعدی نیز پیشنهادهای سیاستی برای حل مسأله‌های شناسایی شده صادر نماید. با این مبنا، می‌توان رشته سیاستگذاری فرهنگی را با ویژگی «فرارشته‌ای» توصیف کرد.

براین اساس، گزارش حاضر، در واقع گزارش یک طرح تحقیقاتی فرارشته‌ای است که با برقراری پل میان «مطالعات تمدن‌پژوهی» از یک سو و «مطالعات روابط بین‌الملل از منظر فرهنگی» از سوی دیگر، تلاش کرده است، هم خوانش متفاوتی از آراء و انظار هر دو حوزه مطالعاتی مذکور ارائه و هم صورت‌بندی جدیدی از مسائل عرصه مناسبات فرهنگی جهان اسلام عرضه نماید. در ادامه، ضمن تعریف واژه‌گانی عنوان طرح، بیان مسأله، سئوالات تحقیق، چارچوب مفهومی و یافته‌های تحقیق در هر یک از فصول معرفی می‌شود.

1- تبیین و تعریف واژه‌گانی عنوان تحقیق

1-1. مراد از الگوی سیاستگذاری (سیاستگذاری فرهنگی، فراتر از یک کار متدلوزیک)

از آنجا که موضوع این طرح، اساساً «چیستی و فرآیند سیاستگذاری فرهنگی» نیست، لذا در اینجا صرفاً تعریف اصطلاحی «الگوی سیاستگذاری» که در عنوان تحقیق آمده است، مورد نظر است. سیاستگذاری اصطلاحی عام است که علاوه بر دولت و بخش عمومی، در خصوص سازمان‌ها، نهادهای بخش خصوصی و حتی اشخاص حقیقی هم استفاده می‌شود. (قلی‌پور، 1389: 13) در چرخه پنج مرحله‌ای سیاستگذاری، تبلور تلاش سیاستگذاران برای حل مسأله و رفع مشکل است. این چرخه شامل مراحل شناخت و صورت‌بندی مسأله، شناسایی راه حل‌ها، انتخاب و گزینش راه حل (اتخاذ تصمیم)، اجراء و ارزیابی می‌شود. در این نگاه فرآیندی به سیاستگذاری، ویژگی متدلوزیک آن تظاهر می‌نماید، اما باید تأکید شود که دانش سیاستگذاری، دانشی میان رشته‌ای است¹ که در آن خود را از مطالعات محدود نهادها و ساختارهای سیاسی رها ساخته و به آثار و یافته‌های رشته‌هایی مانند جامعه‌شناسی، اقتصاد، حقوق و سیاست نیز توجه می‌کند.² بنابراین، مطالعات حوزه تمدنی هم از جمله حوزه‌های مطالعاتی است که می‌تواند نقش مهمی در امر سیاستگذاری فرهنگی داشته باشد. در این قرائت مفهومی از

1. لاسول، سه ویژگی را برای سیاستگذاری برشمرده است: 1. چند رشته‌ای است، 2. به دنبال حل مسأله است، 3. قویاً هنجاری

است.

2. همان.

سیاستگذاری عمومی و به طور خاص سیاستگذاری فرهنگی، سازماندهی آراء، نظریه‌ها و مفاهیم اهمیت دارد. با این سازماندهی در واقع به طراحی یک سامانه نظری می‌پردازیم که پیچیدگی‌های جهان خارج را ساده‌سازی کرده و به طراحی نظام‌مند یک موضوع در جهت حل یک مسأله می‌پردازد.

این طراحی عملاً مدل‌سازی نامیده می‌شود. (اشترینان). بنابراین، می‌توان گفت مراد از «الگوی سیاستگذاری بر مبنای رویکرد تمدنی»، یک مدل مفهومی است که ظرفیت و قابلیت شناخت و صورت‌بندی در ست مسائل جمهوری اسلامی ایران در مناسبات فرهنگی با جهان اسلام و نیز ارائه راه‌حل‌های اثربخش و انسجام‌آفرین بر مبنای رویکرد تمدنی را داشته باشد. برای این منظور، لازم است:

- چستی و جایگاه فرهنگ در روابط بین‌الملل و مناسبات جهان اسلام مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته و ابعاد و مؤلفه‌های آن تعیین گردد.
- ظرفیت‌های رویکرد تمدنی امت محور و وجوه تمایز آن در باز تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های سیاستگذاری فرهنگی ج.ا.ا. در جهان اسلام تبیین شود.
- نظام ارتباطی میان ابعاد و عوامل تعیین شده و در قالب یک ساختار مفهومی طراحی شود.

2-1. عوامل کلیدی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی (سیاستگذاری مناسبات فرهنگی در عرصه بین‌الملل)

با وجود تنوع دیدگاه‌ها، شاید بتوان گفت پذیرش اصل تأثیرگذاری فرهنگ بر روابط بین‌الملل نقطه اشتراک آنهاست. به عبارت دیگر، وارد کردن عنصر فرهنگ در تحلیل روابط بین‌الملل، این نکته را گوشزد می‌کند که نظام بین‌الملل را نمی‌توان صرفاً متأثر از منافع و منابع قدرت گروه‌های انسانی تحلیل کرد. اما مسأله اینجاست که در سیاستگذاری فرهنگی در عرصه بین‌الملل (در این تحقیق در گستره جهان اسلام) چه عواملی باید مورد توجه قرار گیرد؟

تأثیرگذاری فرهنگ و مؤلفه‌های فرهنگی در برداشت گروه‌ها از منافع و قدرت در عرصه بین‌الملل، نخستین مبحثی است که به فرهنگ در عرصه بین‌الملل نسبت داده شده است. در مورد اینکه رهیافت‌های فرهنگی چه کمکی به فهم عمیق تر روابط بین‌الملل می‌کنند دومینیک

ژکن - بردال و همکارانش به اثرات مختلفی اشاره می کنند. به تعبیر آنها رویکردهای فرهنگی از تحلیل‌هایی که صرفاً به تاثیر منافع و منابع قدرت گروه‌های انسانی بر نظام بین‌الملل می‌پردازند فراتر می‌رود و در کنار توجه به برداشت گروه‌ها از منافع و قدرت، به حوزه‌های احساس تعلق افراد و چگونگی شکل‌گیری ادراکات مشترک در مورد منافع و قدرت نیز می‌پردازد. یعنی، فرهنگ‌ها به سهم خود و از طریق ایجاد هویت‌های قومی، ملی و سیاسی در شکل‌دهی به نظام بین‌الملل ایفای نقش می‌کنند. (عطایی و واسعی زاده، 1392) بر این اساس می‌توان گفت؛ اهداف و هویت فرهنگی هر کشور، یکی از مهمترین عواملی است که در سیاستگذاری فرهنگی باید مورد توجه قرار گیرد.

همچنین، تقلیل‌کنشگران روابط بین‌الملل به دولت‌ها و یکپارچه‌انگاشتن دولت‌ها که به نادیده گرفتن نقش فرهنگ و هویت‌ها می‌انجامد از سوی بسیاری از نظریه پردازان مورد انتقاد قرار گرفته است. (همان) بنابراین، تنها تحلیل سطح حاکمیتی در شناخت حوزه اثر فرهنگ در روابط بین‌الملل کفایت نمی‌کند و سطوح غیرحاکمیتی در عرصه بین‌الملل نیز به عنوان مخاطبان فرهنگی باید مورد توجه جدی قرار گیرند. علاوه بر این، فرهنگ‌های مختلف دیدگاه‌های مختلفی را درباره‌ی بایستگی نظام بین‌الملل در بر دارند. در درون نظام بین‌الملل نیز اهداف کنشگران و ابزارهای دستیابی به این اهداف توسط فرهنگ‌هایی که این کنشگران بدان تعلق دارند تعیین می‌شود. (همان)

بنابراینچه بیشتر در خصوص چیستی الگوی سیاستگذاری بیان شد و نیز با توجه به مرور نظریه‌ها و دیدگاه‌های نظری پیرامون جایگاه فرهنگ در عرصه بین‌الملل، چهار محور کلیدی که در سیاستگذاری فرهنگی عرصه بین‌الملل باید مورد توجه قرار گیرد را به این شرح می‌توان برشمرد:

1. اهداف و گستره مناسبات فرهنگی در عرصه بین‌الملل؛
2. سطوح و تنوع کنشگران مناسبات فرهنگی در عرصه بین‌الملل؛
3. چگونگی (ساختار، ابزار و فرآیند) فعالیت فرهنگی در عرصه بین‌الملل.

---

1. عطایی، فرهاد، از روابط فرهنگی تا نظریه فرهنگی روابط بین‌الملل.

چیستی و کجایی جهان اسلام

«چیستی و کجایی جهان اسلام»، از موضوعاتی است که محل اختلاف آراء و انظار شده است. چراکه از مناظر مختلف مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. که اهم آنها عبارتند از: 1) منظر حقوقی، 2) منظر فقهی 3) منظر جغرافیایی و طبیعی، 4) منظر فرهنگی و تمدنی، 5) منظر سیاسی و اقتصادی. در این تحقیق مروری بر این تعاریف و شاخص‌های هر یک خواهد شد. اجمالاً می‌توان گفت «امروزه مفهوم کشورهای اسلامی دارای مفهومی خاص‌تر از جهان اسلام است، زیرا جهان اسلام به کلیه سرزمین‌هایی گفته می‌شود که تعداد قابل توجهی از مسلمانان به صورت بومی در آنجا زندگی می‌کنند» (صفوی، 1387، 54). «کشورهای اسلامی» را می‌توان به لحاظ نقشی که مسلمانان در حاکمیت دولت‌ها دارند نامی مناسب دانست، چنان‌که «جهان اسلام» را نیز می‌توان مجموعه سرزمین‌هایی که محل سکونت مسلمانان است ملحوظ نمود و «امت اسلامی» را هم به لحاظ وحدت ایدئولوژیکی، معیار شمول این نام نسبت به کلیه مسلمانان جهان دانست. کشورهای اسلامی در حقیقت نام متناسب با جغرافیای سیاسی است، در حالی که جهان اسلام مفهوم جغرافیای عقیدتی را در برمی‌گیرد. کشورهایی که در سراسر جهان، محل سکونت اقلیت‌های غیربومی مسلمان هستند و هم‌چنین سرزمین‌هایی که محل سکونت اقلیت‌های کوچک مسلمان بومی هستند، جزئی از جهان اسلامی به شمار نمی‌آیند ولی جزئی از امت اسلامی محسوب می‌شوند. (همان، 55)

از منظر فقهی، مفهومی که قابل ملاحظه و بهره‌برداری در این مبحث است، مفهوم دارالاسلام است. با مرور دیدگاه‌هایی که در تعریف دارالاسلام مطرح شده است، شاید با اندکی اغماض، اهم ویژگی‌های دارالاسلام را این‌گونه بتوان برشمرد:

- محدوده‌ای که به لحاظ جمعیتی، اکثریت با مسلمانان باشد؛
- در عمل به احکام و شریعت اسلامی آزادی عمل نسبی وجود دارد؛
- حکومت به دست گروهی از افراد مسلمان است.

1. به نقل از: عمید زنجانی، عباسعلی، «حقوق اساسی تطبیقی؛ حقوق اساسی کشورهای غربی و کشورهای اسلامی»، تهران:

نشر میزان، 1384، صص 234-235.

با این توصیف، می توان گفت، اگرچه براساس ادبیات سیاسی امروز، جهان اسلام معادل مجموعه کشورهای اسلامی است. اما در این تحقیق، علاوه بر این که همانند اغلب منابع علمی، کشورهای اسلامی (57 کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی)، بخش مهم و اصلی جهان اسلام لحاظ شده، گروه های انسانی مسلمان در سایر کشورها نیز در زمره ی جهان اسلام تعریف شده است.

رویکرد تمدنی

همانطور که از مرور مباحث پیشین روشن می شود، تحلیل و گزینش رویکرد مناسب در سیاستگذاری فرهنگی کشورهای اسلامی، نیازمند تعیین مبنای فکری و معرفتی مشخص، به عنوان چتر مفهومی حاکم در این امر است. این تحقیق تلاش کرده است، این مبنای فکری را از رهگذر تبیین رویکرد تمدنی تحلیل و صورت بندی نماید. یادآور می گردد، مطالعات تمدن شناسانه به عنوان یک حوزه دانشی مستقل، از پیچیدگی ها و احیاناً ابهاماتی برخوردار است که این تحقیق در صدد ورود به آن نخواهد بود. بلکه، تمدن به مثابه یک رویکرد (approach) در مطالعات اجتماعی در اینجا مورد نظر خواهد بود. اهمیت نگرش تمدنی از آن روست که اولاً؛ نگرش تمدنی نگرشی فراگیر و جامع است. در این رویکرد، تحولات اجتماعی در مقیاسی کلان و در نسبتی با دیگر حوزه ها مورد مطالعه و تحقیق قرار گرفته و از تحلیل های تک عاملی پرهیز می شود. ثانیاً؛ نگاه تمدنی نگاهی است که کارآمدی نظام های اندیشه ای از آن رهگذر رخ می دهد. (جستاری نظری در باب تمدن، 1386) بنابراین، کانون توجه این تحقیق، بازخوانی یافته های مطالعات تمدنی در دسترس (با رویکرد اسلامی) در جهت غنابخشی به مبانی سیاست گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی در جهان اسلام است، لذا در این تحقیق، در گستره وسیع مطالعات تمدنی، ورود هدفمندی داشته ایم، تا نه تنها دچار سردرگمی در این پهنه دانشی نشویم، بلکه از ظرفیت های مطالعات تمدنی بیشترین ارمغان را به حوزه سیاستگذاری فرهنگی وارد نماییم. در این طرح، تلاش شده است، نسبت مفهومی تمدن و امت مورد بررسی قرار گیرد. براساس مفهوم شناسی امت از منظر قرآن و روایات که در جمع بندی فصل چهارم تحقیق

ارائه شده، تشکیل امت اسلامی زیر ساخت و لازمه حرکت تمدنی موفق جهان اسلام دانسته شده و اهم الزامات شکل‌گیری امت اسلامی، به این شرح استخراج شده است:

1. اعتلای هویت و اعتبار مشترک جهان اسلام؛
2. پای‌بندی به مشترکات دینی و باورهای اعتقادی و پرهیز از نزاع و اختلاف؛
3. هم‌زیستی و هم‌آوایی سبک و سلوک زندگی.

2- بیان مسأله

با پرهیز از ورود به منازعه و ازگانی و مفهومی فرهنگ، سیاست فرهنگی و سیاستگذاری فرهنگی، می‌توان گفت اگرچه فرهنگ در مناطق مختلف جهان اسلام، دارای نقاط هم‌پوشان برخاسته از اشتراکات دینی است، اما تنوع مذهبی، قومی، جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی موجود در این گستره، موضوع سیاستگذاری فرهنگی در این عرصه فراملی را به یک دغدغه حاکمیتی مهم و جدی تبدیل کرده است.

پیشینه تاریخی و تمدنی، هویت شیعی و نگرش انقلابی از جمله عواملی هستند که حضور و فعالیت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در کشورهای اسلامی را از اهمیت ویژه‌ای برخوردار ساخته است. در خصوص تأثیرگذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام، شاید دو نگاه کلی را بتوان از هم تفکیک کرد. در نگاه اول، جمعی از صاحب‌نظران و تحلیل‌گران، به واسطه ماهیت فرهنگی انقلاب اسلامی، برای بسیاری از کارکردهای سیاسی، اجتماعی و مذهبی انقلاب اسلامی، بار فرهنگی قائل هستند و از این رهگذر معتقدند جمهوری اسلامی ایران، نقش‌آفرینی فرهنگی پررنگی در جهان اسلام داشته و دارد. در این نگاه، شواهدی مانند «قدرت گرفتن اسلام‌گرایان در ترکیه» و نیز «جریان‌های بیداری در کشورهای اسلامی منطقه»، را مویب تأثیرگذاری فرهنگی جمهوری اسلامی در جهان اسلام می‌دانند.

با وجود این و علیرغم نقش موثر ایران در حوزه سیاسی و فرهنگ سیاسی جهان اسلام، با استناد به برخی داده‌های تو صیفی که در پی خواهد آمد، نگاه دوم را می‌توان مطرح ساخت

---

1. البته در خلال تحقیق، تعاریف این واژگان ارائه و روشن خواهد شد.

که بر اساس آن، مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جهان اسلام، در وضعیت فعال، موثر و الهام‌بخش نیست. (بهمنی، 1390) در این زمینه نیز شواهدی وجود دارد که حکایت از فاصله قابل توجه میان وضعیت موجود و وضعیت مناسبات فرهنگی «فعال، موثر و الهام‌بخش» دارد. که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

1. وضعیت نامطلوب موافقت‌نامه‌ها و تفاهم‌نامه‌های همکاری‌های علمی و فرهنگی ایران با کشورهای اسلامی؛
2. سهم ناچیز ایران از بازار محصولات و خدمات فرهنگی در جهان اسلام؛
3. سهم اندک ایران از گردشگری جهان اسلام؛
4. ضعف همکاری مراکز و نهادهای دینی کشور با مراکز حوزوی و دانشگاهی در جهان اسلام؛
5. امکان‌یابی جریان‌های مذهبی تندرو^۲ و جریان‌های ایران‌هراسی^۳ برای فعالیت بر علیه جمهوری اسلامی در منطقه و جهان اسلام (علیرغم اندیشه تقریبی رهبران جمهوری اسلامی و خدمات فراوان جمهوری اسلامی در جهان اسلام)؛
6. ضعف بهره‌گیری از ظرفیت‌های تمدنی و اشتراکات فرهنگی و اسلامی (مانند؛ محوریت‌بخشی به قرآن و سیره نبوی(ص)، محبت اهل بیت (ع)، هنر، اشتراکات زیست اسلامی و مانند اینها)^۴.
7. کم‌توجهی به اقتضائات منطقه‌ای و ظرفیت‌های بومی در فعالیت‌های فعالان فرهنگی ایران در کشورهای اسلامی و مشهود بودن ایرانیزه کردن فعالیت فرهنگی در خارج از کشور؛

---

1. رک. به : در آمدی بر تحلیل وضعیت قراردادهای مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای جهان تا سال 1389، محمدرضا بهمنی، 1390.

2. در حالی که راهبرد و اندیشه رهبران جمهوری اسلامی، اینطور نیست. «همه بدانند، اینجور نباشد که کسی از یک گوشه‌ای خیال کند دارد از شیعه دفاع می‌کند و تصور کند دفاع از شیعه به این است که بتواند آتش دشمنی ضد شیعه و غیر شیعه را برانگیزد. این دفاع از شیعه نیست؛ این دفاع از ولایت نیست. (آیت‌الله خامنه‌ای، 87/9/27)».

3. ایران به دنبال ایرانی‌کردن اعراب یا شیعی‌کردن سایر مسلمین نیست. ایران به دنبال دفاع از قرآن و سنت پیامبر(ص) و اهل بیت (ع) و احیای امت اسلامی است. برای انقلاب اسلامی، کمک به مجاهدان اهل سنت سازمان‌های حماس و جهاد و مجاهدان حزب‌الله و اهل به یک اندازه واجب شرعی است و احساس تکلیف می‌کند (آیت‌الله خامنه‌ای، 90/11/14).

4. به طور خاص در مورد ترکیه بر این اشتراکات می‌توان اشاره داشت: اسلام علوی؛ تکریم و احترام ویژه به ائمه علیهم السلام، احترام به خط و زبان فارسی در ترکیه، تکریم میراث و شخصیت‌های فرهنگی ادبی مانند مولانا.

8. اقدامات سلیقه‌ای در دستگاه‌های مهم و ضعف الگوی انسجام و هماهنگی میان سازمان‌ها و نهادهای فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در عرصه بین‌الملل؛
9. فقدان استراتژی مشخص و برنامه راهبردی به تناسب شرایط و اقتضات کشورهای مختلف و در سطح بالاتر فقدان رویکرد هادی در همکاری‌های فرهنگی (علیرغم این که به لحاظ مبانی فکری و معرفتی برخاسته از اصول قانون اساسی، اندیشه رهبران نظام و اسناد بالادستی جمهوری اسلامی، غنای کافی وجود دارد)؛
10. ضعف منابع مالی ارتباطات و همکاری‌های فرهنگی مشترک به نسبت کشورهای فعال فرهنگی در عرصه بین‌الملل.
- با عنایت به قرائن و شواهد مذکور، از نظر این تحقیق، نظام سیاستگذاری مناسبات فرهنگی ج.ا.ا. و جهان اسلام از «رویکرد تمدنی امت‌محور» فاصله دارد به گونه‌ای که سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی در گستره جهان اسلام، منجر به الهام‌بخشی و انسجام آفرینی فرهنگی ج.ا.ا. در این عرصه نشده است. به عبارت دیگر، از نظر این تحقیق، مبانی فکری و اندیشه‌ای نظام سیاستگذاری مناسبات فرهنگی ج.ا.ا. و جهان اسلام، از «رویکرد تمدنی امت‌محور» سرچشمه نمی‌گیرد.
- به منظور افزایش عینیت و دقت مسأله مذکور، در این تحقیق، مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه مورد توجه خواهد بود. شواهد و قرائن پیش‌گفته در حوزه مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه به وضوح بیشتری قابل مشاهده و بررسی است. به گونه‌ای که اساساً چالش‌ها و فراز و نشیب مناسبات و همکاری‌های فرهنگی این دو کشور همسایه، در طراز دو کشور مهم و تأثیرگذار در جهان اسلام نیست. به عنوان مثال، عمده فعالیت‌ها و همکاری‌های فرهنگی دو کشور، اولاً؛ ناظر به منافع درون‌گرایانه خود آنهاست و نه ناظر به احیاء و اعتلای تمدن اسلامی و ثانیاً؛ طراحی و اجرای فعالیت‌ها نهایتاً با نگاه گذشته‌نگر و ناظر به قرابت‌ها و همگونی‌های هنری و ادبی دو کشور می‌باشد و این در حالی است که در مناسبات فرهنگی اثرگذار و الهام بخش در جهان اسلام، علاوه بر توسعه و تعمیق مناسبات فرهنگی دو کشور، باید شاهد همکاری و هم‌افزایی دو کشور در اعتلای مناسبات فرهنگی در گستره جهان اسلام باشیم.

3- سئوال اصلی تحقیق

ابعاد و مؤلفه‌های مفهومی «رویکرد تمدنی امت محور»، برای اعتلای الگوی سیاستگذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جهان اسلام کدامند؟

4- سئوالات فرعی تحقیق

- رویکرد تمدنی امت محور، چه اهداف و گستره‌ای را پیش روی مناسبات فرهنگی ج.ا.ا. در جهان اسلام قرار می‌دهد؟
- سطوح و تنوع کنشگران فرهنگی ج.ا.ا. در جهان اسلام براساس رویکرد تمدنی امت محور کدامند؟
- ملاحظات ساختاری و فرآیندی مناسبات فرهنگی ج.ا.ا. در جهان اسلام براساس رویکرد تمدنی امت محور چه ویژگی‌هایی دارد؟
- مهمترین مسائل مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه کدامند و بر مبنای رویکرد تمدنی امت محور چه پیشنهادهای سیاستی قابل ارائه است؟

5- اهمیت مسأله و ضرورت تحقیق

الف) اهمیت تحقیق: توان اثرگذاری و جریان سازی فرهنگی کشورهای اسلامی در دنیا به نسبت ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فرهنگی و تمدنی آنها، بسیار ناچیز است. این در حالی است که اگر این ظرفیت و قابلیت در خود جهان اسلام به رسمیت شناخته شده و منسجم گردد، سهم و نقش مذکور ارتقاء یافته و تحولات فرهنگی جهان را رقم خواهد زد. تحقق چنین آرمانی در گرو توسعه تعاملات و ارتباطات علمی و فرهنگی میان مسلمانان و کشورهای اسلامی می‌باشد. به ویژه اینکه، این ارتباط و تعامل فکری و فرهنگی، بر خلاف آنچه هم اکنون مرسوم است، صرفاً برپایه شاخص‌های سیاسی و اقتصادی و تنازع قدرت نباشد بلکه افق متعالی‌تری همچون احیای تمدن اسلامی از رهگذر این همکاری‌ها را پیش رو داشته باشد. در این میان، ایران و ترکیه، با دارا بودن حدود 10 درصد مسلمانان جهان و با پیشینه تمدنی و قربات‌های فرهنگی و مذهبی فراوان، ظرفیت تأثیرگذاری بالایی در مناسبات جهان اسلام و

تحولات جهانی دارند، با وجود این، اما با نگاه تاریخی به پیشینه روابط فرهنگی، مذهبی و حتی سیاسی، چالش‌های مهمی قابل مشاهده است که ظرفیت مذکور را نادیده انگاشته و یا اینکه حتی کرده است. لذا این مسأله اهمیت فراوانی دارد که زمینه‌ای ایجاد شود تا نگاه‌ها از افتراقات به اشتراکات منتقل شده و ظرفیت‌های مذکور احیاء و محور همکاری قرار گیرد.

ب) ضرورت تحقیق: به نظر می‌رسد تا زمانی که مبنای سیاست‌گذاری روابط فرهنگی میان کشورهای اسلامی، برخاسته از مبانی معرفتی غنی دینی و فرهنگی نباشد، انسجام و هم‌افزایی به نفع جهان اسلام میان آن‌ها محقق نخواهد شد. وجود رویکردهای تفرقه‌آمیز برخاسته از اختلافات مذهبی و سیاسی (تنازع قدرت) تأثیر مخربی بر فضای مناسبات فرهنگی کشورهای اسلامی (اعم از مناسبات رسمی و عمومی) گذاشته است، در حالی که رویکرد تمدنی به سیاست‌گذاری فرهنگی، ناظر بر وحدت و انسجام جهان اسلام بوده و پرهیز از تفرقه را مدنظر دارد. به علاوه این که، به واسطه همسایگی دو کشور ایران و ترکیه، تعاملات و رفت و آمدهای مردمی به قدری پررنگ هست که مسائل فرهنگی متقابل این دو کشور، می‌تواند در صدر اولویت‌های فرهنگی فراملی (و یا لاقلاً منطقه‌ای) دو کشور قرار گیرد. در همین سال‌های اخیر، به وضوح مشاهده می‌شود که غفلت از مشترکات دینی، مذهبی و فرهنگی و تمدنی میان کشورهای اسلامی، چگونه زمینه‌ی ظهور جریان‌های تکفیری و به تبع آن دامن زدن دشمنان مشترک جهان اسلام به چنین پدیده‌هایی را فراهم ساخته است. از این روی، تحقیق حاضر که ناظر به الگوی مفهومی بر پایه رویکرد تمدنی در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی است ضرورت جدی پیدا می‌کند.

6- پیشینه تحقیق

از آنجا که موضوع این رساله، از سنخ مطالعات میان‌رشته‌ای است، لذا در بررسی پیشینه تحقیق، کار پژوهشی جدی یافت نشد. ضمن این که در تحقیق حاضر، نقطه تأکید بر روی «نقش و جایگاه رویکرد تمدنی» (به عنوان مبنای فکری و اندیشه‌ای در «حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی در سطح بین‌الملل» است و از این منظر، ظرفیت‌های رویکرد تمدنی مورد دقت و بررسی قرار خواهد گرفت. به عبارت دیگر، اگرچه ممکن است در هر یک از حوزه‌های

مفهومی اصلی مورد نظر این تحقیق (سیاستگذاری فرهنگی، مطالعات تمدنی، مناسبات فرهنگی عرصه بین‌الملل) به صورت جداگانه کارهای علمی قابل استفاده‌ای انجام شده باشد ولی رویکرد میان رشته‌ای مسأله‌گرایانه، آن هم با اولویت تعیین الگوی سیاستگذاری، تحقیق حاضر، بکر و غیرتکراری است. با این وجود، ضرورت توجه به آثار مرتبط با مسأله و موضوع تحقیق حاضر، ایجاب می‌نماید تا معرفی اجمالی از برخی آثار قابل استفاده در این زمینه صورت پذیرد:

- کتاب «روابط بین‌الملل - رویکرد دینی و تمدنی»، اثر امانی صالح و عبدالخبیر عظامحروس و ترجمه وحید مرادی. این کتاب که نتایج پروژه‌ای علمی و پژوهشی در دانشگاه قاهره را عرضه کرده است، با بررسی چارچوب‌های معرفت‌شناختی در مطالعه روابط بین‌الملل، به تحلیل مفهوم امت در ادبیات تمدن اسلامی پرداخته و ابعاد و مؤلفه‌های آن را معرفی نموده است.
- کتاب «روابط فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و همسایگان، مطالعه موردی: کشور ترکیه» است که توسط دکتر حمید احمدی پژوهش و نگارش شده است. وی در این اثر، شرایط و عوامل چالش برانگیز (تاثیر منفی) و فرصت‌ساز (تاثیر مثبت) روابط فرهنگی ایران و ترکیه را بررسی و تلاش کرده است تا ساز و کار جلوگیری از چالش‌ها در روابط فرهنگی و تبدیل آن‌ها به فرصت را بیاید و از آن برای گسترش روابط دوستانه میان ایران و همسایگان آن و در نهایت، تامین منافع و اهداف ملی ایران و گسترش دوستی و همکاری منطقه‌ای بهره‌گیرد. نکته قابل ذکر در خصوص این کتاب این است که در این اثر، برخلاف موضوع رساله، گستره نگاه تحقیق، انسجام و همگرایی کشورهای اسلامی در جهت نیل به تمدن اسلامی نیست بلکه با رویکرد دیپلماسی فرهنگی، تلاش دارد از رهگذر ظرفیت‌های عرصه فرهنگ، و بر مبنای تئوری عقلایی، منافع کوتاه مدت کشور را مدنظر قرار داده است.

- مقاله «حکمت اسلامی و رویکرد تمدنی به دیپلماسی فرهنگی»، اثر آقای محمدرضا دهشیری است که قرابت زیادی به مسأله و دغدغه مورد نظر این رساله دارد. البته نویسنده (احتمالاً به خاطر مخاطبان نشریه روابط فرهنگی) در سطح ترویجی به این موضوع پرداخته است. با این وجود، در این مقاله، رویکرد تمدنی با دو رویکرد دیگر یعنی رویکرد تفوقی و رویکرد تقابلی مقایسه شده است.
- کتاب «نظریه فرهنگی روابط بین‌الملل»، نوشته ریچارد تدلیو و ترجمه دهقانی فیروزآبادی، نیز با معرفی مبانی نظریه‌های روابط بین‌الملل، نظریه فرهنگی در روابط بین‌الملل را معرفی و تبیین کرده است. این کتاب ظرفیت قابل توجهی در لایه نظریه پردازی دارد و قابل استفاده خواهد بود.
- کتاب «تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل»، اثر حمیرا مشیرزاده، از منظر مباحث بنیادی، به طبقه‌بندی و تحلیل نظریه‌های روابط در سطح بین‌الملل پرداخته است. در این کتاب، ضمن تحلیل مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی نظریه‌های ارتباطات، پارادایم‌ها و رهیافت‌های متنوع در نظریه‌های ارتباطات مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.
- کتاب «ارتباطات جهانی در حال گذار» تالیف حمید مولانا، از زاویه‌ای متفاوت به موضوع ارتباطات پرداخته و مفاهیم مهمی همچون؛ جامعه، دولت، فرهنگ و تمدن را در نظریه‌های ارتباطات مورد نقد و بررسی قرار داده است.
- کتاب «جستاری نظری در باب تمدن»، به کوشش جمعی از نویسندگان پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی (محمد تقی کرمی قهی، حبیب الله بابایی، احمد رهدار، رضا خراسانی)، تدوین و عرضه شده است. این کتاب با مرور تاریخچه مطالعات تمدنی، تلاش کرده است اهمیت رویکرد تمدنی را در حوزه مطالعات اجتماعی مورد تأکید قرار داده و از این رهگذر نقش این رویکرد را در انسجام بخشی و هدفمندی مطالعات و پژوهش‌های علوم انسانی و علوم اجتماعی تبیین نماید. نویسندگان این اثر، با مرور تعاریف و سازه‌های تمدن، جامعیت، نظام‌مندی و

فراگیری را به عنوان ویژگی های رویکرد تمدنی دانسته و در ادامه نقش الگوی ارتباطی میان سازه های تمدن را مورد اهتمام ویژه قرار داده است. به گونه ای که حتی شبکه ارتباطی میان خرده نظام های تمدنی را نیز به عنوان سازه تمدنی معرفی کرده است.¹ اما از نظر این تحقیق، این که، شبکه ارتباطی را به عنوان یک سازه در کنار سایر سازه های تمدنی باید دانست یا اینکه آن را به عنوان عنصر تمامیت بخش و تمدن ساز تعریف نمود، قابلیت تأمل و بررسی بیشتر دارد.

- کتاب «مفهوم تمدن و لزوم احیای آن در علوم اجتماعی» اثر آقای احمد صدری، نیز بر نقش رویکرد تمدنی به عنوان عامل همگون ساز تأکید دارد. نویسنده در این کتاب، تلاش کرده است چارچوبی برای درک فرآیند جهانی شدن و تبدیل جهان به یک دهکده جهانی فراهم آورد. به زعم وی عوامل «همگون کننده» موجب محو تفاوت های فرهنگی و یک نواخت شدن جهان شده و از تشدید نزاع های مذهبی، قومی، ملی و ایدئولوژیک جلوگیری می کند.

- «فرآیند ارتباطی تمدن سازی»، عنوان مقاله ای است که آقای دکتر فیاض آن را در نشریه پگاه ارائه کرده است. او در این مقاله به نوعی به فرآیند شکل گیری تمدن اشاره کرده و در این فرآیند عوامل ارتباطی را تشریح می کند. زبان، حافظه و تاریخ از جمله عوامل ارتباطی است که در این مقاله مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. و آنها را عامل تولید معنا و نشانه که منجر به انسجام تمدنی می شود معرفی کرده است. همچنین در این اثر، بسط کمی و کیفی ارتباطات، سبب افزایش قدرت تمدن ها معرفی شده است.

---

1. در این کتاب آمده است: «می توان گفت که یکی از سازه های اصلی تمدن، که موجب می شود یک تمدن از تمدن دیگر امتیاز پیدا بکند، شبکه های ارتباطی و روابط سیستمیک میان خرده نظام های تمدنی است که هر تمدنی در آن جهت متفاوت از دیگر تمدن ها می باشد».

7- نوآوری تحقیق

شاید وجوه تمایز و نوآوری این تحقیق را بتوان در دو حیث روشی و محتوایی توصیف کرد. به حیث روشی، ایجاد حلقه اتصال بین حوزه نظر و عمل در سیاستگذاری فرهنگی و به لحاظ محتوایی، آوردن ظرفیت موضوع تمدن و امت اسلامی به عرصه سیاستگذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام است.

8- اهداف تحقیق

الف) هدف اصلی (کلی):

- معطوف ساختن سیاستگذاری مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی در جهان اسلام به احیای تمدن نوین اسلامی (به عنوان رویکردی متعالی نسبت به رویکرد ابزارانگاری فرهنگ در دیپلماسی عمومی).

ب) اهداف فرعی (جزیی):

- بازشناسی و انتقال مفاهیم نظری حوزه مطالعات تمدنی به عرصه سیاستگذاری فرهنگی ج.ا. ایران؛
- طرح و تقویت نگرش مسأله محور در حوزه سیاستگذاری فرهنگی ج.ا.ا. در عرصه جهان اسلام؛
- تقویت انسجام آفرینی فرهنگی در عرصه‌های مختلف مناسبات ایران و ترکیه؛
- زمینه سازی دستیابی به الگویی الهام‌بخش در جهان اسلام بر محور مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه.

9- چارچوب مفهومی

با عنایت به تعریف واژگانی عنوان تحقیق و با توجه به سئوالات و اهداف آن، چارچوب مفهومی تحقیق حاضر، (که براساس یک ایده اولیه در طول اجرای تحقیق پرورش یافته و تکمیل شده است)، در واقع یک مدل سه بعدی است که از سه منظر موضوع تحقیق را مدنظر قرار می‌دهد:

منظر اول: ناظر به عناصر حوزه تخصصی سیاستگذاری فرهنگی در عرصه بین‌الملل، شامل؛ (1) اهداف و گستره مناسبات فرهنگی، (2) سطوح و تنوع کنشگران مناسبات فرهنگی و (3) چگونگی (ساختارها، ابزارها و فرآیندها) اجرای مناسبات فرهنگی.

منظر دوم: ناظر به مقوله‌های مفهومی تشکیل امت واحده اسلامی (به عنوان سازه ارتباطی حرکت تمدن اسلامی)، شامل؛ (1) هویت، (2) اعتقادات، (2) رفتارها و سلوک همزیستی.

منظر سوم: ناظر به عینیت‌های محیطی ایران و ترکیه، شامل؛ (1) هویت و پیشینه تاریخی و همسایگی، (2) باورهای دینی و اعتقادات مذهبی، (3) جریان‌های فکری و بازیگران، (4) سلوک و شیوه زندگی، (5) هنر، ادبیات و دستاوردهای علمی و (6) عوامل سیاسی و اقتصادی.

فرآیند اجرای این چارچوب مفهومی به این صورت است که ابتدا بایستی با لحاظ الزامات تشکیل امت، مختصات مفهومی (مبانی) سیاستگذاری فرهنگی انسجام‌آفرین استخراج شود. سپس، با مداخله عینیت‌های محیطی به تدوین پیشنهادهای سیاستی در بهبود و تقویت مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه پرداخت.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

جدول 1- مناظر سه گانه دستیابی به الگوی سیاستگذاری مناسبات فرهنگی ج.ا.ا. و ترکیه بر مبنای رویکرد تمدنی

		منظر دوم: مقوله های مفهومی رویکرد تمدنی امت محور		
		هویت امت واحده اسلامی و غیریت آن با سایر امت-ها و جوامع بشری	اشتراکات اعتقادی در امت اسلامی در عین وجود تنوع گروه ها و جماعت ها	سلوک رفتاری و سبک همزیستی امت اسلامی
منظر سوم : عینیت های محیطی در مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه	هویت و پیشینه تاریخی و همسایگی	<p>فرآیند تحلیل و تدوین :</p> <p>تعیین الزامات رویکرد تمدنی امت محور برای هر یک از ابعاد سیاستگذاری مناسبات فرهنگی جهان اسلام (نسبت سنجی منظر اول و دوم)</p> <p>لحاظ عینیت های محیطی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه و بازشناسی مسائل کلیدی در هر یک از ابعاد (مداخله منظر سوم)</p> <p>تحلیل و شناسایی مسائل و ارائه پیشنهاد های سیاستی برای اعتلای مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه</p>		
	باورهای دینی و اعتقادات مذهبی			
	جریان های فکری و بازیگران			
	سلوک و شیوه زندگی			
	هنر، ادبیات و دستاوردهای علمی			
منظر اول: ابعاد سیاستگذاری مناسبات فرهنگی ج.ا.ا. و جهان		اهداف و گستره مناسبات فرهنگی ج.ا.ا. در جهان اسلام		
		سطوح و تنوع کنشگران فرهنگی ج.ا.ا. در جهان اسلام		

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

	عوامل سیاسی و اقتصادی		چگونگی (ساختار، ابزار و فرآیند) فعالیت های فرهنگی ج.ا.ا. در جهان اسلام	
--	-----------------------	--	--	--

10- نوع تحقیق

این تحقیق در واقع یک سیاست‌پژوهی فرهنگی بوده و در تعامل میان حوزه نظر و عمل شکل گرفته و اجرا شده است. لذا چندبعدی بوده و ناظر به پاسخگویی به یک مسأله سیاستی اساسی است. بنابراین در شناخت مبانی سیاستگذاری علاوه بر یافته‌های نظری تحقیق، به یافته‌های انضمامی و عینی مرتبط با موضوع نیز باید توجه ویژه صورت پذیرد.

سیاست‌پژوهی، با مسأله اجتماعی آغاز می‌شود و در پی استنتاج مفاهیم و نظریه‌های علمی در جریان پیشرفت مطالعه یک مسأله اجتماعی است. در این نوع پژوهش، تبادل مستمری بین اطلاعات [محیطی] و مدل‌سازی [نظری] وجود دارد. این نوع رویکرد پژوهشی را گروهی از محققان، همان رویکرد گراندد تئوری¹ به تحقیق دانسته‌اند. (ماژرزاک، ترجمه نایی، 1392: 24) بنابراین، ویژگی‌های این تحقیق از حیث نوع شناسی، عبارت است از:

الف) این تحقیق در واقع سیاست‌پژوهی است که بنا دارد به مسأله شناسی و ارائه پیشنهادها سیاستی منجر شود؛

ب) این تحقیق، علاوه بر پردازش‌های نظری، ماهیتی کاربردی دارد؛

ج) با لحاظ دو ویژگی فوق، ویژگی سوم برای معرفی نوع تحقیق را باید ماهیت میان‌رشته‌ای بودن آن دانست.

11- روش انجام تحقیق

روشن است که هر پژوهشی، از روش یا روش‌های مشخصی باید استفاده کرده و براساس آن به شناخت و گردآوری منابع و سپس تحلیل و نقد و فهم موضوع مورد مطالعه پردازد. نقش روش همچنین تا مرحله دستیابی به نتیجه که یک رهیافت عملی و یا نظریه‌پردازی پیرامون مسأله پژوهش است، استمرار دارد.

---

1. در این کتاب، مترجم، از تعبیر «نظریه زمینی» برای Grounded theory استفاده کرده است. معانی دیگری که در فرهنگ‌های لغات استفاده شده، عبارتند از: تئوری پایه، تئوری مفهوم‌سازی و مفهوم‌سازی بنیادی.

بنابراین، لازم است میان روش گردآوری داده‌ها و روش تحلیل و داوری تفاوت قائل شد. در خصوص روش تحلیل و داوری نسبت به داده‌های گردآوری شده، با توجه به موضوع تحقیق، و میان رشته‌ای بودن آن و نیز با توجه به استفاده از فرآیند سیاست پژوهی باید از شیوه‌های تحلیل کیفی استفاده شود. به عبارت دیگر، از آنجا که در سیاست پژوهی مفهوم‌سازی کلیدی‌ترین گام محسوب می‌شود، لذا تلاش خواهد شد از ترکیبی از روش‌های کیفی برای تحلیل و داوری در تحقیق استفاده شود. از جمله؛ روش مفهوم‌سازی بنیادی (گراند تئوری)^۱، روش تحلیل مضمون^۲ و روش دلالت پژوهی.

گراند تئوری در ساده‌ترین شکل ممکن، عبارت است از فرایند ساخت یک چارچوب مفهومی از طریق گردآوری سازمان یافته و تحلیل استقرایی داده‌ها برای پاسخگویی به پرسش‌های تحقیق. (منصوریان، 1386) در این روش، در چند مرحله کدگذاری، مفاهیم و مقولات مفهومی، متناسب با سئوالات و اهداف پژوهش شناسایی شده و سازماندهی می‌شوند به گونه‌ای که می‌توان در نهایت با تعیین نظام ارتباطی مفاهیم و مقوله‌ها، به مدل مفهومی دست یافت. شایان ذکر است که با توجه به متنوع بودن منابع مورد استفاده در این تحقیق (اعم از منابع نظری و مستندات میدانی)، ادعا نمی‌شود که روش گراند تئوری به صورت کاملاً دقیق در مورد همه داده‌های گردآوری شده، استفاده شده است، بلکه مراد تلاش برای رعایت منطق این روش است. گفته می‌شود روش گراند تئوری شباهت بسیار زیادی با تحلیل مضمونی دارد و در آن به طور گسترده‌ای از مجموعه رویه‌های مشابه تحلیل مضمون استفاده می‌شود، اما در تحلیل مضمون، در صورتی که پژوهشگر نخواهد به نظریه کامل برسد نیازی ندارد به اصول گراند تئوری پایبند باشد. ضمن اینکه در گراند تئوری، تحلیل از منبع داده شروع می‌شود و تا رسیدن به اشباع نظری ادامه می‌یابد؛ ولی در تحلیل مضمون، همه منابع داده، بررسی و مضامین کل داده‌ها، تحلیل و تفسیر می‌شود. (عابدی جعفری، 1390: 151-198). با این توصیف، باید گفت در بخش تحلیل و جمع‌بندی فصول تحقیق، با رعایت منطق روش مفهوم‌سازی بنیادی،

---

1. Grounded theory.
2. Thematic Analysis.

بیشتر از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. (همان: 157-156). مراد از شناخت مضمون یا تم در داده‌های مورد بررسی، یافتن مفاهیم مرتبط با سئوالات تحقیق است که قابلیت تبدیل شدن به یک الگوی مفهومی و پاسخ‌یابی ناظر به سئوالات تحقیق را داشته باشند. ریچارد بویاتزیز (1998) در کتاب خود «تبدیل اطلاعات کیفی: تحلیل مضمونی و کدگذاری»، مضمون را الگویی تعریف می‌کند که در اطلاعات کشف می‌شود و حداقل به توصیف و سازمان‌دهی مشاهدات ممکن و حداکثر به تفسیر وجوه یک پدیده می‌پردازد. یک مضمون ممکن است در سطح آشکار (مستقیماً قابل مشاهده در اطلاعات) یا در سطح پنهان (در پس و ضمن پدیده) شناسایی شود. مضمون‌ها ممکن است ابتدائاً به صورت استقرایی از اطلاعات خام تولید شوند و یا به صورت قیاسی از تئوری و تحقیقات پیشین بدست آیند (وحید یوری، ص 207) که این تحقیق هم با نظریه‌ها و هم با داده‌های میدانی مواجه هستیم. به گونه‌ای که در فصل دوم، برای استخراج مضامین کلیدی نظریه‌های روابط بین‌الملل، در فصل سوم برای تعیین مضامین کلیدی داده‌های محیطی مرتبط با مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه و در فصل چهارم نیز برای استخراج مضامین کلیدی آیات و روایات ناظر به مفهوم‌شناسی «امت»، از این روش استفاده شده است.

12- روش گردآوری اطلاعات

در خصوص شیوه گردآوری داده‌ها، در این تحقیق، علاوه بر استفاده از منابع دینی و اسناد و مدارک علمی در دسترس، از شیوه مصاحبه و گفتگو هم به صورت موردی استفاده شده است. همچنین در شناخت وضعیت محیطی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه، باید به داده‌های عینی واقعی نیز مراجعه شده است. این داده‌ها شامل اطلاعات و آمار و گزارش‌های تحلیل و توصیف می‌شود. به عبارت دیگر، در این تحقیق، از شیوه بررسی‌های کتابخانه‌ای – اسنادی به همراه بررسی‌های میدانی استفاده شده است.

13- معرفی ساختار و محتوای فصول تحقیق

بنابر آنچه در ارکان تحقیق بیان شد، در ادامه به معرفی اجمالی فصول دوم تا پنجم تحقیق می پردازیم تا یک تصویر کلان از آنچه براساس مفاد پیش گفته در فصول بعدی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است، ارائه گردد:

بازخوانی جایگاه و نقش مناسبات فرهنگی در نظریه های روابط بین الملل (فصل دوم):

تنوع و تکثر نظریه های روابط بین الملل به گونه ای است که در مجامع علمی این حوزه دانشی، مباحث عمیق و گسترده ای در بازشناسی و طبقه بندی این نظریه ها صورت پذیرفته است. به تناسب موضوع تحقیق حاضر، ضرورت داشت تا مروری بر این نظریه ها داشته باشیم. برای این منظور ابتدا، اشاره ای به گونه های مختلف خوانش نظریه های روابط بین الملل شده و براین اساس، نظریه های مذکور از سه زاویه مورد بازخوانی قرار گرفته است. این سه منظر به تناسب موضوع و مسأله تحقیق، ناظر به مؤلفه های دخیل در تصمیم گیری در مناسبات بین الملل است که عبارتند از: 1) اهداف در مناسبات و روابط بین الملل، 2) کنشگران در مناسبات بین الملل و 3) ساختارها در مناسبات بین الملل.

نظریه های روابط بین الملل، ناظر به اهداف مناسبات بین الملل به مواردی همچون؛ صلح، امنیت، بقای دولت و حاکمیت، حفظ قدرت و تأمین منافع اقتصادی اشاره کرده اند. همچنین ناظر به مؤلفه کنشگران؛ نظریه های روابط بین الملل نقش های دولت، گروه ها، اقوام، سازمان ها و یا شبکه ای از بازیگران مختلف را مورد بررسی قرار داده اند. در مؤلفه ی ساختارها در روابط بین الملل هم نظریه پردازان به بررسی ساختارهای دوجهی و چندوجهی در این زمینه پرداخته اند. براین اساس، در بخش نخست فصل دوم، از این سه منظر، نظریه های روابط بین الملل مورد بازخوانی قرار گرفته است. در این بازخوانی، تلاش شده است، جایگاه فرهنگ در هر یک از سه مؤلفه ی مورد اشاره، مورد دقت و بررسی باشد. لذا در جمع بندی این بخش از فصل دوم، سیر تکوین جایگاه فرهنگ در نظریه های روابط بین الملل در قالب یک مدل نموداری، استخراج و معرفی شده است. همچنین علاوه بر این، مضامین کلیدی ذیل عناصرتصمیم مناسبات بین الملل در قالب یک جدول استخراج و ارائه شده است.

در بخش دوم فصل دوم، به بررسی تفصیلی نقش فرهنگ و مناسبات فرهنگی در نظریه‌های روابط بین‌الملل پرداخته‌ایم. برای این منظور از دو گانه‌ی دیدگاه‌های خوش‌بینانه و بدبینانه استفاده شده و با این رویکرد، آراء و انظار صاحب‌نظران در خصوص نقش فرهنگ در مناسبات بین‌الملل مورد بررسی قرار گرفته است. تلاش نگارنده در این بخش از تحقیق این بود که مضامین مشترکی را که نظریه‌پردازان با تمرکز بر آن مضامین، نقش فرهنگ در مناسبات بین‌الملل را مورد تحلیل و قضاوت قرار داده‌اند، استخراج نماید. شایان ذکر است قبل از تعیین مضامین مشترک در دو گروه از دیدگاه‌ها، به این مطلب نیز پرداخته شد که چه عواملی سبب برداشت‌های دوگانه از مضامین و مؤلفه‌های مشترک می‌شود. بنابراین در انتهای این بخش از فصل دوم، با استفاده از روش تحلیل مضمون، مضامین کلیدی نقش فرهنگ و مناسبات فرهنگی در عرصه بین‌الملل (در دو گروه دیدگاه‌های خوش‌بینانه و بدبینانه) استخراج شده و در قالب یک چارچوب مفهومی قابل بهره‌برداری برای محیط‌شناسی مناسبات فرهنگی ارائه شده است. لذا در جمع‌بندی این بخش از فصل دوم، این گونه نتیجه‌گیری شده است که مبتنی بر نظریه‌ها، اهم مضامین فرهنگی تأثیرگذار در عرصه بین‌الملل، که در این تحقیق به عنوان عوامل محیط‌شناسی مناسبات فرهنگی نیز توصیف شده است، عبارتند از: 1) هویت و پیشینه تاریخی و همسایگی، 2) باورهای دینی و اعتقادات مذهبی، 3) جریان‌های فکری و بازیگران، 4) سلوک و شیوه زندگی، 5) هنر، ادبیات و دستاوردهای علمی و 6) عوامل سیاسی و اقتصادی.

با این توصیف، مبتنی بر خروجی‌ها و جمع‌بندی‌های فصل دوم، در واقع الگوی محیط‌شناسی مناسبات فرهنگی در عرصه بین‌الملل تعیین شد. که بر همین اساس، در فصل سوم به بررسی وضعیت محیطی مناسبات جمهوری اسلامی و ترکیه وارد می‌شویم.

محیط‌شناسی راهبردی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه (فصل سوم):

در فصل سوم، بنا به ضرورت شناخت محیط برای مسأله‌شناسی و با اتکای به الگوی محیط‌شناسی که در فصل دوم استخراج شد، یک توصیف و تحلیل جامع از وضعیت مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه تدوین شده است. برای این منظور، با استفاده از روش‌های گوناگون

جمع‌آوری اطلاعات (به ویژه مطالعه اسنادی و مصاحبه) دیدگاه‌های 30 نفر از صاحب‌نظران مناسبات مسائل ایران و ترکیه، ذیل محورهای شش‌گانه‌ای که پیشتر اشاره شد، گردآوری و مورد بررسی قرار گرفت. ذیل مؤلفه‌ی «هویت و پیشینه تاریخی و همسایگی»، ضمن مرور تحلیل‌های جمعیت‌شناختی ترکیه به تنوع مؤلفه‌های هویتی آن کشور اشاره شده است. در ادامه، پیشینه تاریخی و تمدنی مشترک دو کشور و ظرفیت‌های همسایگی جغرافیایی آنها از نظر متخصصان ایران و ترکیه بررسی شد. در همین دیدگاه صاحب‌نظران در خصوص زمینه‌های تاریخی تعارضات دو طرف کشور نیز مورد توجه و دقت قرار گرفته است. در ادامه و ذیل عنوان «جریان‌های فکری و بازیگران»، ضمن بررسی ظرفیت‌ها و چالش‌های فکری و اندیشه‌ای در محیط ترکیه، تنوع بازیگران رسمی و غیر حاکمیتی و نیز نظام سیاست فرهنگی ترکیه در دستورکار بررسی قرار گرفت. در مورد مؤلفه‌ی «باورهای دینی و اعتقادات مذهبی»، به وضعیت دین و اقبال به قرآن و نیز محبت و مودت مردم به اهل بیت (ع) و به طور خاص به وضعیت شیعیان توجه شده است. همچنین ظرفیت ساختاری مراکز دینی ترکیه هم در این بخش پرداخته‌ایم. در ادامه این فصل، ذیل مؤلفه‌ی «هنر، ادبیات و دستاوردهای علمی» وضعیت و زمینه همکاری‌های علمی و دانشگاهی ایران و ترکیه و همچنین ظرفیت‌های ادبی و هنریدر همکاری‌های مشترک دو کشور مورد بررسی قرار گرفته است. پس از آن؛ مؤلفه‌ی «سلوک و شیوه زندگی» مورد بررسی قرار گرفته و در این زمینه دیدگاه‌های صاحب‌نظران در خصوص آیین‌ها و سنت‌ها و ارتباطات میان مردم دو کشور بازخوانی شده است. در مؤلفه محیطی «عوامل سیاسی و اقتصادی»، به مواردی همچون؛ نقش بازیگران خارجی در روابط دو کشور، ساختارهای حکومتی و آثار و پیامدهای فرهنگی آن، تبعات فرهنگی اهم چالش‌های سیاسی دو کشور و نیز آثار فرهنگی اهم ظرفیت‌های اقتصادی دو کشور توجه شده و نظر صاحب‌نظران در این موارد، دریافت و بررسی شده است.

بررسی چیهستی و حوزه اثر رویکرد تمدنی امت‌محور در سیاستگذاری فرهنگی (فصل

چهارم):

فصل چهارم، در واقع مهمترین بخش نظری تحقیق حاضر محسوب می شود. چرا که ناظر به سوال اصلی آن است. برای بررسی چیستی رویکرد تمدنی و تأثیر آن در سیاستگذاری مناسبات فرهنگی ایران و جهان اسلام، در این فصل، چهار مبحث و یک جمع‌بندی تنظیم و ارائه شده است. مبحث نخست، به چیستی تمدن در آراء تمدن پژوهان پرداخته و تضارب دیدگاه‌ها در خصوص تعریف تمدن را مورد بررسی قرار داده است. در این زمینه، سیر تکوین نگاه به چیستی تمدن، از واژه‌پردازی تمدن تا رویکرد تمدنی مرور شده است.

در مبحث دوم و با استناد به این که در موضوع مهم سیاستگذاری، نقش آراء و دیدگاه‌های رهبران نظام تعیین کننده و قابل توجه است، تلاش شده است، اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، اندیشمند بزرگ اسلامی و رهبری معظم انقلاب، در خصوص چیستی و چگونگی نیل به تمدن نوین اسلامی مورد مذاقه و تبیین قرار گیرد. در این زمینه، ضمن بررسی نسبت «امت و تمدن» و نیز نسبت «تمدن و زندگی انسانی»، به موضوعاتی مانند؛ اهداف تمدن نوین اسلامی، الزامات دستیابی به تمدن نوین اسلامی و فرآیند حرکت جمهوری اسلامی به سوی تمدن نوین اسلامی، از منظر ایشان بررسی شده است.

مبحث سوم در فصل چهارم، مبحثی بسیار مهم و کلیدی است. در این بخش که به معناشناسی امت از منظر قرآن و روایات اختصاص یافته است، با استفاده از تفسیر المیزان، مجموعه آیاتی که در آنها واژه امت وجود دارد مورد بررسی تفصیلی قرار گرفته است. مقوله‌هایی که در این زمینه استخراج شده و در مورد آنها سخن گفته شده است، عبارتند از: معنای واژه گانی امت، تنوع کاربرد واژه امت در قرآن، ویژگی مشترک امت‌ها، ویژگی امت پیامبر اسلام (ص)، چیستی امت واحد، مسأله اختلاف در امت‌ها، عوامل سقوط امت‌ها و سرنوشت امت‌ها در قیامت. همچنین در ادامه همین مبحث، مجموعه‌ای از احادیث و روایات ائمه معصومین (ع)، مطرح و بررسی شده است.

مبحث چهارم فصل چهارم، به نسبت‌سنجی معنایی میان امت و تمدن پرداخته است. براین اساس، در این تحقیق ضمن بررسی تطبیقی تعاریف «تمدن» و معناشناسی قرآنی و روایی «امت»، «مقدمه بودن تشکیل امت برای نیل به تمدن نوین اسلامی» تبیین شده است.

بر اساس، مطالبی که به شرح فوق معرفی شد، در بخش جمع‌بندی فصل چهارم، ابعاد و مؤلفه‌های رویکرد تمدنی امت محور که در واقع می‌توان آن را دلالت‌های قرآنی و روایی تشکیل امت دانست، استخراج و ارائه شده است.

الگوی مفهومی، نظام مسائل و پیشنهادهای سیاستی بهبود مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه (فصل پنجم):

در فصل پنجم و پایانی گزارش حاضر، در واقع فرآوری و بهره‌برداری از خروجی‌های فصول قبلی صورت گرفته است. لذا محتوای این فصل به نوعی متناسب با سوالات تحقیق نیز هست. اهم مباحث این فصل را این طور می‌توان معرفی کرد: در مبحث نخست این فصل، به اتکای خروجی‌های فصل دوم و فصل چهارم، «الگوی مفهومی سیاستگذاری فرهنگی مناسبات ایران و جهان اسلام»، صورت‌بندی شده است. در مبحث دوم و به عنوان مقدمه، مسأله‌شناسی مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه، «چیستی مسأله فرهنگی»، مورد بررسی قرار گرفته است. برای این منظور، دو رویکرد به مسأله مطرح و بررسی شده و رویکرد مورد نظر تحقیق ارائه شده است. که طی آن، مشخص شده است که: برای شناخت مسأله فرهنگی باید از دیالکتیک میان تفکر و واقعیت استفاده کرده و میان عرصه نظر و صحنه عمل پل برقرار ساخت. و لذا برای مسأله‌شناسی فرهنگی باید نگرش فرارشته‌ای به موضوع داشت و خلاقیت در فهم و صورت‌بندی مسأله را به رسمیت شناخت. و در این رهگذار از تبادل حوزه فرهنگ با سایر حوزه‌های اجتماعی (سیاست، اقتصاد، امنیت و ...) نیز نباید غفلت کرد. در مبحث سوم فصل پنجم، با لحاظ یافته‌های فصول دوم تا چهارم، اهم مسائل مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه، شناسایی و در قالب جداول تفصیلی، صورت‌بندی دقیق شده است. مبحث چهارم این فصل، مجموعه پیشنهادهای سیاستی بهبود و گسترش مناسبات فرهنگی ایران و ترکیه در قالب بسته‌های عملیاتی منسجم، شامل، شرح مسأله، سیاست کلی و اقدامات عملیاتی تدوین و عرضه شده است.